

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta filozofická

Ústav historických věd

Vojenští zběhové na panství Litomyšl a Lanškroun ve druhé polovině 18. století

Bakalářská práce

2024

Simona Hanušová

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Simona Hanušová**
Osobní číslo: **H21248**
Studijní program: **B0222A120026 Historie**
Specializace: **Historie – Kulturně historická studia**
Téma práce: **Vojenští zběhové na panství Litomyšl ve druhé polovině 18. století**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Problematika vojenských dezertérů a jejich zpětné (ne)začlenění do společnosti je v domácí historiografii zatím mimo větší zájem. Cílem práce bude za pomoci dochovaných pramenů vrchnostenské provenience v rámci Velkostatku Litomyšl (soudní protokoly a dlejší) podhalit postavení vojenských zběhů jako lidí "na okraji" venkovské společnosti na konci 18. století.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Ulrich BRÖCKLING – Michael SIKORA (Hrsg.), *Armeen und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1998. Josef GRULICH – Václav ČERNÝ, *Venkované a služba v armádě na přelomu 18. a 19. století. Panstvo Protioin a Třeboň, 1775-1830*, *Historická demografie* 46, 2022, č. 1, s. 1-45. Pavel MICHNA, *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války I, II*, *Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně* 55, č. 3, 2003, s. 264-275, č. 4, 2003, s. 369-387. Jiří PEŠTA, *Doě písecké popravy vojenských zběhů z let 1777 a 1778*, *Prácheňské muzeum v Písku v roce 2017*, Písek 2018, s. 108-118. Andreas REDER, *Ohne einige Begnadigung auffgehendet...?: Deserteure im Hochstift Bamberg (1750-1795)*, *Bericht/Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums* 150, 2014, s. 167-193. Matthias van ROSSUM – Jeanette KAMP (edd.), *Desertion in the Early Modern World: A Comparative History*, London 2016. Marcus von SALISCH, *Treue Deserteure: das kursächsische Militär und der Siebenjährige Krieg*, München 2009. *Vojenské dějiny Československa II, 1526-1918*, Praha 1986.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.

děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

vedoucí katedry

Prohlašuji:

Práci s názvem *Vojenští zběhové na panství Litomyšl a Lanškroun ve druhé polovině 18. století* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 1. 5. 2024

Simona Hanušová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce PhDr. Vítězslavu Prchalovi, Ph.D., který mi skrze mé oblíbené téma lidí na okraji společnosti poradil představit novou kategorii této problematiky, a s velkou mírou trpělivosti mi pomáhal nejen s výběrem pramenů a literatury, ale také s pochopením daných informací. Dále bych ráda poděkovala všem blízkým, kteří mi byli během psaní velkou oporou. Díky nim mohla tato práce vzniknout.

Název

Vojenští zběhové na panství Litomyšl a Lanškroun ve druhé polovině 18. století

Anotace

Bakalářská práce se věnuje problematice dezertérů v armádě habsburské monarchie na příkladu dvou velkostatků v období druhé poloviny 18. století. Práce popisuje vojenského uprchlíka, poukazuje na jeho činy a dopady v armádě a formuluje důvody k útěku z pluku. Příklady dopadení, správy a trestů práce poukazuje na pramenech z Litomyšle a Lanškrounu, které se doplňují patenty a nařízeními vydávanými Marií Terezií platící pro celou monarchii.

Klíčová slova

Dezertér, útěk, zběh, armáda, habsburská monarchie, Litomyšl, Lanškroun, 18. století

Title

Military deserters on the estates of Litomyšl and Lanškroun in the second half of the 18th century

Annotation

The bachelor's thesis is devoted to the problem of deserters in the army of the habsburg monarchy on the example of two large estates in the second half of the 18th century. The work describes a military deserter, points out his actions and effects in the army and formulates the reasons for deserting the regiment. Examples of capture, administration and punishments of the deserter point to sources from Litomyšl and Lanškroun, which are complemented by patents and regulations issued by Maria Theresa valid for the entire monarchy.

Key words

Deserter, escape, defection, army, habsburg monarchy, Litomyšl, Lanškroun, 18th century

Obsah

Úvod.....	8
1. Marie Terezie a její armáda v 18. století	11
1.1. Osvícenský absolutismus	13
1.2. Správa armády	15
1.3. Skladba armády	17
1.4. Verbování.....	18
1.5. Vybavení vojáka	23
2. Dezertéři a dezerce	26
2.1. Kdo to je?	26
2.2. Útěk a co na to a proti tomu armáda?.....	27
2.3. Dezertérovy možnosti po útěku.....	34
2.4. Generální pardon	36
3. Dezertéři v Litomyšli a Lanškrounu.....	39
3.1. Představení problematiky na základě velkostatků	40
4. Dezertéři a venkovská společnost	45
4.1. Patenty Marie Terezie.....	46
4.2. Výpomoc	48
4.3. Proč nevpomoci dezertérům.....	52
5. Dezertéři a jejich zločiny	54
5.1. Trest.....	55
5.2. Krádeže.....	57
5.3. Vraždy	58
Závěr.....	60
Použité prameny a literatura	63

Úvod

Armáda habsburské monarchie prošla v dobách vlády Marie Terezie a později i jejího syna Josefa II. značnou změnou vlivem reformačního hnutí zapříčiněné osvícenským absolutismem, posunem lidského myšlení a celkovou modernizací světa. Vojenská síla byla podstatná a závisel na ní jak růst moci daného panovníka, tak i přežití vládnoucího území. Doba mého výzkumu nejen v českých zemích odrážela ve své dynamické proměně nejen pozitivní dopady obyvatelstva, ale také ty stinné stránky potřeby bojů a finanční zátěže. Vojenská struktura, ačkoliv v habsburské monarchii dosahovala nadprůměrných výkonů, se neobešla bez ztrát na síle nejen úmrtím, ale také zběhnutím.

Má práce se zabývá pozorováním dochovaných případů vojenských zběhů v rozmezí druhé poloviny 18. století, a to na dvou panstvích v českých zemích, Litomyšle a Lanškrounu. Panská města si jsou velice podobná svou strukturou, zápisy, soudnickými procesy v oboru vojenských záležitostí a celkově i jejich poměrně těsná blízkost mi poskytuje spíše než vzájemné porovnání možnosti čerpání z více podobných zdrojů, které pak mou vypátranou informaci dokážou o to více podpořit.¹ Svůj výzkum jsem započala v archivu Zámrsk, kde jsem pátrala napříč Velkostatků Litomyšl a Lanškroun a opírala se přímo o kartony s dochovanými procesy s vojenskými zběhy. Tato práce a souběžná rešerše v literatuře mě nakonec přivedla do archivu v Praze, kam jsem se vydala pátrat po patentech a zákonech Marie Terezie, které by se týkaly vojenských záležitostí a speciálně ztěžováním podmínek vojákům, kteří by se dezercí armádě obrátili zády.

Téma dezerce v období druhé poloviny 18. století není nedotčené téma, avšak informací z českého prostředí je zde velice málo. Častokrát jsem vycházela z prací Josefa Grulichy a Václava Černého, kteří společně vypracovali téma venkovského obyvatelstva ve vztahu s armádou na sledovaných panstvích Protivín a Třeboň v období let 1775 – 1830, největším zdrojem informací na našem území však zůstaly poněkud obecnější ale obsáhlé knihy zabývající se armádou habsburské monarchie.² Zahraniční literatura však dezertéry a problematiku útěků z armád podporuje dostupnými informacemi o dost více, a tak se zde

¹ Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámrsk, Velkostatek Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255. (Dále jen SOA HK, AO Zámrsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.), Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámrsk, Velkostatek Litomyšl, Desertéři a odměny za jejich udání 1754-1820, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437. (Dále jen SOA HK, AO Zámrsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.). Nefoliováno, platí u všech pramenů.

² V této práci zmiňuji například KOLDINSKÁ, Marie a Ivan ŠEDIVÝ. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie, sv. 19. ISBN 978-80-7106-953-9. KLUČINA, Petr. *Vojenské dějiny Československa II. 1526-1918*. Praha 1986. ISBN 80-206-0056-6.

nachází jak zahraniční autoři píšící o armádě habsburské monarchie, tak autoři s pracemi cílicími přímo na zběhy jako takové.³

Tato práce vznikla z představy o možnosti zaměřit se na lidi na okraji společnosti v novověkém světě, kdy právě část bakalářské práce věnuji debatě a opodstatňování faktu, že ačkoliv se tato informace v literatuře prakticky vůbec neobjevuje, vojenští zběhové zaručeně do této podkategorie společnosti patří. Snažím se pracovat s již literaturou ověřenými informacemi o lidech na okraji společnosti a charakteristické záležitosti jejich zařazení vtáhnout do světa habsburské armády nejen za případu vojensko-historické literatury, ale také v rámci mého vlastního výzkumu.

Ze začátku však jakožto do úvodu celkové problematiky dezerce jako takové, má první kapitola osvětluje funkci armády druhé poloviny osmnáctého století. Poukazuji zde na velký vliv osvícenského myšlení na chod armády, snažím se osvětlit správu a problematiku financování veškerého vojenského tažení, provázím touto kapitolou službu vojáka od jeho nastoupení po konečnou fázi a už tento úvod se snažím proplést příklady z mého bádání. Myslím si, že pro správné pochopení myšlení dezertéra je třeba poznat armádu jakožto jeho prostředí, které mu vniklo myšlenku o přípravě zběhnutí. Kapitola první je velmi podporována informacemi například z knihy od Michaela Hochedlingera, nebo od Christophera Duffyho.⁴ Dále jsem přesvědčena o klíčovém ovlivnění celkového chodu a morálního nastavení armády osvícenským absolutismem, takže Daniela Tinková se svou knihou o osvícenství v českých zemích zde pro mě nachází velké uplatnění.⁵

Ve druhé kapitole se věnuji zběhům. Tato část je pro mou práci naprosto klíčová, jelikož se snažím vojenského zběha co nejpřesněji popsat. Zaměřuji se nejen na příčiny, co ho k útěku vedly, ale také i na jeho následné počínání, na možnosti, co může dělat a kam mohl v 18. století utéct. Informace o zběžích samozřejmě podporuji dochovanými případy z lanškrounského a litomyšlského panství a již zde zpracovávám i zákony Marie Terezie. Má vize směřuje v pochopení této dost neprobádané kategorie lidí. Jsem si zde vědoma, že dezertérům je nejen

³ Knihy zahraničních autorů zabývající se problematikou dezerce jsou například: BRÖCKLING, Ulrich a SIKORA, Michael. *Armeen und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998. ISBN 3525013655. ROSSUM, Matthias van a KAMP, Jeannette. *Desertion in the early modern world: a comparative history*. New York: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing, 2016. DUFFY, Christopher. *The military experience in the age of reason*. Ware, Hertfordshire [England]: Wordsworth Editions, 1998. A další...

⁴ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, DUFFY, Ch., *The military experience*.

⁵ TINKOVÁ, Daniela. *Osvícenství v českých zemích. I., Formování moderního státu (1740-1792)*. Česká historie., sv. 40. Praha: NLN, 2022. ISBN 978-80-7422-852-0. S. 28-29.

v českém prostředí věnován velmi malý prostor, a proto o to víc usiluji v této práci o co největší možný přísun informací o problematice dezertérů využitím všech možných prostředků ať už pomocí české literatury, zahraničních prací a mého bádání po archivech.

Kapitolu třetí nechávám zcela se poddat mému výzkumu. Jedná se o velmi diferenciovanou část, kde opouštím od obecnějších informací a více se probírám jasně podloženými fakty ze zápisů a snažím se poukázat na složitost celého nutného korespondenčního kolotoče napříč jednotlivými úřady. Zde také poukazuji na přímé postihy, které dezertéra při jeho dopadení neminuly. Ukazuji to za různých okolností na různých případech a snažím se tak využívat oba mnou vybrané velkostatky.

Předposlední kapitola je tedy již před výše zmíněným zaměřením se na lidi na okraji společnosti v důsledku jejich činů také na dezertérův vztah a vzájemná pomoc s okolním světem. Zde se snažím nejen díky sledovaným panstvím, ale také prostřednictvím zákonů vydávaných Marií Terezií ukázat morální boj, který musel ve své hlavě svádět každý, kdo se tváří v tvář s uprchlým vojákem setkal. Práce poukazuje na přítomnou opomíjenost daného tématu, a problematiku dezerce se snažím spojit jak už v kontrastu s chodem armády 18. století, tak se společností habsburské monarchie za pomoci zpracování dvou českých panství.

1. Marie Terezie a její armáda v 18. století

V polovině 18. století v sobě zahrnovala habsburská monarchie území dnešního Rakouska, Česka, Slovenska, Polska, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska, severní Itálie a Belgie. Jednalo se o velice mocnou říši a celé toto impérium vydrželo až do konce první světové války. Systém vlády rodu Habsburků vydržel po tak dlouhou dobu nepochybně velkou zásluhou císařovny-královny Marie Terezie, která se svým reformačním panováním stala důležitou pro psaní mé práce. Jako třiatdvacetiletá šlechtična se v roce 1740 ujala vlády habsburského panství, a v době válečné krize bez sebemenších vědomostí a praxe ve vládní sféře seděla na dalších čtyřicet let úspěšně na trůnu s vedením podle svých daných zásad, které dodnes společnost uznává jako smysluplnou a lidskou formu spravedlivé vlády.⁶ Její dalo by se říci převratná a moderní forma vlády se mimo jiné odrážela v jisté poslušnosti jejich titulů. Marie Terezie začínala v roce 1740 jako rakouská arcivévodkyně, o rok později postoupila na uherskou královnu, poté na českou, a nakonec na císařovnu v září 1745. Každý další titul a s tím i získaná území v sobě odrážela i další nabyté zkušenosti, která poté mohla Marie Terezie aplikovat do převratného modelu panování.⁷ Nedá se však říci, že by se císařovna svou verzí vlády dala považovat za přímou průkopnici, v této době se již v několika zemích panovníci pokoušeli o zlepšení podmínek svých poddaných a o celkový rozkvět své mocnosti. Císařovna tyto ideály podporovala a stala se jednou z dalších reprezentativních vládců s podporou nejen zlepšování života v práci, ale i všeobecného základního vzdělání.⁸ Během éry celého osvícenského absolutismu, která charakteristicky ovlivnila vládu císařovny Marie Terezie a následně i jejího syna Josefa II., prošla habsburská monarchie tím vůbec největším reformním obratem napříč Evropou v dobách 18. století.⁹ Celkový rozvoj ve světě, zlepšování hospodářské situace, nové obchodní cesty a možnosti koloniální expanze v sobě však obsahovaly i stinnou stránku, dodávaly totiž v tu chvíli válkám nový smysl. Vývoj průmyslu a s tím i lepší podmínky pro každodenní život poddaných přinášelo peníze, peníze se používaly jako coby prostředek pro tvorbu armády, a s celkovým polepšením u dalších ostatních států, které svým pokrokem také nabývaly nejen na majetkové úrovni, tak výhra dodávala panovníkovi zcela nové cíle. Vítězství

⁶ DUFFY, Christopher, *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*, s. 8-9.

⁷ DICKSON, Peter. *Finance and Government Under Maria Theresa, 1740-1780: Society and government*. Clarendon Press, 1987. s. 209. (Další dostupnou literaturou o panování Marie Terezie je například: HERRE, Franz. *Marie Terezie: velká žena na habsburském trůně*. Praha: Brána, 2004. ISBN 80-7243-219-2.)

⁸ DUFFY, Christopher. *The military experience in the age of reason*. Ware, Hertfordshire [England]: Wordsworth Editions, 1998. s. 5.

⁹ HOCHEDLINGER, Michael. *Austria's wars of emergence: war, state and society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*. Modern wars in perspective. London: Longman, 2003. ISBN 0-582-29084-8. s. 267.

se svou stále větší a větší kořistí stávalo čím dál tím větším pohonem pro vyvolávání sporů a vojenských tažení. A pro úspěšnou výhru bylo potřeba zajistit, aby na to bylo dané vojsko co nejlépe vybavené a obecně řečeno připravené.¹⁰ Armáda se tak stala stále vytiženější institucí. Dalo se tedy předpokládat, že jako jediná dědička císaře Karla VI. to Marie Terezie nebude mít hned od začátku svého panování jednoduché. Snažila se skloubit morální povinnost být dobrou manželkou Františka Štěpána Lotrinského, za kterého se provdala v roce 1736, vést habsburskou monarchii k vědomostem a rozkvětu a zároveň vedla boj o její dědičné území před hrozícím zánikem.¹¹ „*Tyto války si přímo vynucovaly existenci vycvičeného a dobře vyzbrojeného vojska, schopného kdykoliv zasáhnout do vzniklého sporu.*“¹² A velkým vojenským sporem, který dalo by se říci popohnal snahy o vojenské reformní převraty a modernizace celé správy, byl mocenský boj s Pruskem.¹³

Co se armády jakožto hlavní obranné a bojové složky týče, nesla císařovna po celý svůj život konečnou odpovědnost za velení svých jednotek a svou ženskost projevovala například ve starostlivosti k záležitostem svého vojska. Marie Terezie si dokázala vytvořit jisté osobní pouto se svými vojevůdci a záleželo jí na podmínkách nejen svých armádních podřízených, ale také o blaho jejich rodin. Tím se snažila vojsko morálně podporovat a vytvářet prostředí, ze kterého není třeba utíkat. Jako vynikající jezdčyně na začátku svého panování ve 40. a na počátku 50. let 18. století jezdila napříč vojenskými tábory, aby osobně dohlédla na některé přesuny a další armádní záležitosti. Prostudovala se k velké škále vojenských teoretických znalostí a odborností. Své reformy dokázala velmi dobře promyslet a následně co nejlépe aplikovat a sledovat pokrok každé jedné reformní záležitosti jak v disciplíně, oblékání či zbraních a pohotově zasahovat v případě nežádoucího vývinu.¹⁴ Ačkoliv se to zdá jako více než standartní péče, bylo to v případě armády habsburské monarchie nadmíru třeba. Kolem roku 1740 byly ozbrojené síly Habsburků ve velmi špatném stavu. Armáda se stávala čím dál tím více demoralizovaná, a to jak z hlediska špatného a zastaralého velení, tak i přísunem těžkých porážek proti Francouzům, Španělům a Turkům ve 30. letech 18. století.¹⁵ Demoralizace

¹⁰ KLUČINA, Petr. *Vojenské dějiny Československa II*. Ilustroval Pavel MAJOR. Praha: Naše vojsko, 1989. ISBN 80-206-0056-6. s. 145.

¹¹ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 14.

¹² KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II*, s. 151.

¹³ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 267.

¹⁴ DUFFY, Christopher, *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*, str. 18 (Další literatura zabývající se Marií Terezií viz. MAUR, Eduard. *Marie Terezie: 12. 5. 1743 : Korunovace na usmířenou. Dny, které tvořily české dějiny*. Praha: Havran, 2003. ISBN 80-86515-22-2.)

¹⁵ IBY, Elfriede; MUTSCHLECHNER, Martin; TELESKO, Werner a VOCELKA, Karl (ed.). *Maria Theresia 1717-1780: Strategin, Mutter, Reformerin*. I. Auflage. Wien: Amalthea Signum, [2017]. ISBN 978-3-99050-075-0. s. 112.

armády tak rozhodně nepřispívala k tomu, aby byl voják ve službách monarchie rád a bojoval statečně a se ctí.

1.1. Osvícenský absolutismus

Hned na počátku své vlády se Marie Terezie dostatečně přesvědčila o naivitě moci získané smlouvami a jednáním, ale že činy a bojová schopnost jsou nejlepší obranou pro zachování celistvosti monarchie. Respekt si tak vládnoucí císařovna vydobyla silnou a dobře fungující ozbrojenou mocí. Armáda byla jedním z faktorů, které spolu s jinými činiteli vylepšovaly hospodářský život monarchie. Také se na ni však můžeme dívat jako na jednu z mnoha možností reformní aktivity v době nastávajícího osvícenského absolutismu, který byl pro lepší funkci armády tak stěžejní.¹⁶ Na rozdíl od základních požadavků jasně definované reformace či jazykově obhajovaných národních hnutí, osvícenství je poněkud obecné, a to dost ztěžuje správné vysvětlení tohoto pojmu. Jde o poměrně širokou škálu různých myšlenek, které se odráží od náboženství, přes vědu, politiku až k sociálním otázkám. Osvícenství mohlo v různých zemích, různých sociálních vrstvách a různých obdobích měnit své podoby a všude se projevovat v trochu jiných sférách a v jiném množství. „*Napříč Evropou tak skutečně lze říci, že co kulturní oblast, to vlastní podoba osvícenství.*“¹⁷ Osvícenský absolutismus opíral svůj zájem o zlepšování poddanského hospodářství, jelikož se jednalo o prosperitu a produktivitu zdroje vojenské moci.¹⁸ V tomto ohledu se není čemu divit, že se na osvícenství spoléhala i sama císařovna. O důležitosti armády velmi dobře věděla a vojenství je přeci jenom závislé na hospodářském stavu společnosti, na vývoji v technických možnostech a na celkovém uspořádání státní správy.¹⁹ Obecně období mezi roky 1748 až 1763, což se počítá do mnou sledovaných let, by se dalo považovat za dobu velmi inovativní. Právě zde se odehrál ten hlavní myšlenkový přerod, a dá se tedy toto období považovat za věk rozumu.²⁰ Osvícenství jako takové je definováno coby myšlenkový a duchovní proud se svými počátky na konci 17. století. Jeho stopy můžeme pozorovat až do počátku 19. století, přičemž největší vliv měl ve druhé polovině 18. století, což je přesně období spadající do mého výzkumu. Tato doba je charakteristická nekritickou vírou v lidský rozum a celkový společenský pokrok. Osvícenství se definuje kritikou vůči autoritám a odmítalo vše, co se jevilo jako mimo rozum či alespoň

¹⁶ PETRÁŇ, Josef. *Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70.-90. letech 18. stol.* Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0061-5. s. 112.

¹⁷ TINKOVÁ, Daniela. *Osvícenství v českých zemích. I., Formování moderního státu (1740-1792).* Česká historie., sv. 40. Praha: NLN, 2022. ISBN 978-80-7422-852-0. s. 28-29.

¹⁸ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 112.

¹⁹ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 10.

²⁰ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 3.

částečně nepřírozené.²¹ Důstojníci tak mohli být využíváni díky celému tomuto myšlenkovému proudu nejen do boje a správy přidělené části armádní moci, ale také k některým výkonům správy státu, jako například na číslování domů v roce 1771, sčítání obyvatel, mapování oblastí v letech 1764-1768 a další.²² Bylo tomu tak, protože už zkrátka nestačilo znát terén z matných poznatků od svého generála, co si šel bojiště obhlédnout den předem.²³

Velký důvod k hlubokým zásahům do vojenské sféry daly mimo jiné také války o habsburské dědictví v letech 1740-1748 či sedmiletá válka 1756–1763, které odhalily velké nedostatky jak ve vojenském řízení, v obraně a v ekonomickém a politickém systému habsburské monarchie. Jakékoliv nedostatky v ať už v armádě, nebo v jiných sférách dozajista vedou k neposlušnosti zainteresovaných lidí, kteří poté neplní své rozkazy a jejich špatně odvedená práce se odráží v celkovém chodu a charakteristice dané společnosti. Od poloviny 17. do druhé poloviny 18. století se tak armáda viditelně zvětšila a získala své vlastní administrativně správní zřízení. Velkým vojenským reformátorem se po Marii Terezii stal spoluvládce císař Josef II. Ten se ve snaze poznání armády stejně jako jeho matka dostával velmi často mezi vojáky, aby se hlouběji seznámil s životem a jejich činností.²⁴ Racionálními reformami Marie Terezie a Josefa II. byl tedy vnesen do vojenského zřízení řád a systém, který byl pro správný chod tak velice důležitý.²⁵

Vznik stálých armád tedy započal ve významnějších evropských zemích do druhé poloviny 17. století a jedním z důvodů nejen v habsburské monarchii byly silně napjaté vztahy mezi jednotlivými zeměmi.²⁶ Reforma armády, stejně jako nepřetržité válčení, si kromě lidských zdrojů žádalo hlavně finance. K udržování stálého vojska s více jak stovky tisíc mužů bylo potřeba zajistit pravidelný roční příjem, který se svou částkou musel rovnat 14 milionů zlatých.²⁷ Vybírání daní se mezi jednotlivými zeměmi v habsburské monarchii velice lišilo nejen v případě vybírané částky, ale také stylem vybírání daňového poplatku na dané společnosti.²⁸ Česká území zde ohledně daní sehrála velkou roli. Země českého království se touto dobou jevily jako nejbohatší z panství Marie Terezie. Kromě skvostné Prahy zde bylo rozsáhlé nerostné bohatství, lesy a vinice, oděvnictví na českomoravském pomezí a velké

²¹ TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 24.

²² PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 112.

²³ MICHNA, Pavel: *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války II.* Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 55, č. 3, 2003, s. 369-387. s. 369.

²⁴ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 112.

²⁵ Tamtéž, s. 118.

²⁶ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 145.

²⁷ TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 116.

²⁸ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 33.

pěstování lnu na Moravě. Tímto vším hlavně v sedmileté válce přispěly Čechy finančně více než čtyřikrát tolik co všechny země uherské koruny, nemluvě o 20% až 40% více než druhý nejproduktivnější zdroj příjmu, Rakouské Nizozemí. Devastace prostředí způsobená boji a velký výdaj peněz přitom ale urychlily celkový kolaps ekonomiky a v celých Čechách a na Moravě nejvíce v 70. letech 18. století nadělily bídu a hlad.²⁹ Čechy na válčení přispěly do pokladny Marie Terezie odhadem 100 milionů a Morava 40 milionů zlatých, a už ve 40. letech 18. století odváděly Čechy ročně v průměru kolem dvou a půl milionu zlatých vojenské daně neboli quantum militare. Je nutné podotknout, že státní pokladna ale nebyla v žádném případě schopna z této odváděné částky vyplácet válečné odškodné pro obyvatele.³⁰ Finanční zabezpečení armády, zejména v době války, si ze státní pokladny bralo většinu celkových příjmů a částka se postupem času a stále se zvyšujícími náklady na modernizaci jen zvětšovala. Příspěvek byl zcela nedostatečný k tomu, aby plně pokryl vojenské výdaje, což v armádě nevedlo k nejlepším poměrům.³¹ Celá tato náročná situace ve snaze vyrovnat se nákladnosti vojenského systému si vynutila rovněž reformu daňového neboli berního systému. Ten měl kromě toho usnadnit i vylepšenou evidenci osob a usedlostí.³²

1.2. Správa armády

Podobně jako všichni ostatní panovníci byla Marie Terezie v rozhodování ohledně habsburské armády vedena za pomoci odborníků s jejich vlastními zkušenostmi. Je také pochopitelné, že v prvních několika letech své vlády zcela závisela na svých ministrech. Ve vojenské historii se setkáváme se jmény jako kníže Lichtenštejn, který přišel s plánem na přestavbu dělostřelectva, nebo také kníže Sachsen-Hildburghausen, který se snažil o reformu vojenských hranic.³³ V době jeho působení tak vzrůstal význam a autorita centrálních vojenských úřadů, díky čemuž se individualita důstojníků a majitelů pluků pomalu začala vytrácet.³⁴ Jako dobrý organizátor vojenské správy Marie Terezie se osvědčil polní maršál hrabě Leopold Josef Daun, za Josefa II. ji poté měl na starosti petrohradský rodák, polní maršál hrabě Frantz Moritz Lacy.³⁵

Praktické otázky správného fungování armády jako pravidelná organizace, finanční dohled nad financemi a zásobami či celkovým vojenským zdravotním materiálem spadaly pod

²⁹ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 11.

³⁰ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 112.

³¹ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 36.

³² TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 116.

³³ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 19.

³⁴ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 113.

³⁵ TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 114.

generální válečný komisariát. Jednalo se o úřad podléhající dvorské válečné radě a dvorské komoře.³⁶ Například v Bamberku bylo zřízení dost podobné. Zde byla vojenská správa rozdělena mezi několik úřadů, kdy nejvyšším soudem byl kníže, co měl vojenskou jurisdikci vykonávanou dvorskou válečnou radou jako vrchním vojenským soudním orgánem.³⁷ Právní stránku tvořily vedle předpisů vojenské artikuly jakožto základ vojenské jurisdikce, které upravovaly celý vojákův každodenní život.³⁸

Jedna z nejznámějších vojenských institucí habsburské monarchie byla Hofkriegsrath neboli Dvorní válečná rada. Ta se starala o rutinní správu armády. Dvorská válečná rada byla založena už císařem Ferdinandem I., a sahá svým založením do roku 1556.³⁹ Válečná rada byla poradním orgánem, ve kterém se generálové radili s vrchními veliteli o následujících krocích v probíhajících bitvách.⁴⁰

S velkými změnami ve vojenském zřízení se také spojovaly stavby pevností a hromadných ubytovacích zařízení pro muže ve službě. Armáda se totiž začala v masovém měřítku stěhovat ze svých stávajících venkovských a městských kvartýrů do dnes již obvyklých kasáren. Myšlenka spočívala v umístění mužů do důležitých strategických opěrných bodů, kde se teprve stávala schopná k výkonu svého poslání okamžitě zasáhnout do válečné akce v případě nepřátelského útoku, a také byla pod dohledem pro zabránění v případném útěku. Přechodem k hromadnému ubytování vojsk v kasárnách zbavovala habsburská monarchie venkovany a měšťany povinnosti v poskytování služeb vojákům.⁴¹ Dokonce i v době žoldněrských armád díky těmto službám se civilní obyvatelstvo dostávalo do blízkého vztahu s armádou, a to byl přesný opak toho, o co usilovala Tereziánská reforma z konce 40. let 18. století.⁴² Blízký vztah armády s poddaným znamenalo blízký vztah vojáka s poddaným a vzájemné přátelství mohlo vést k vzájemné pomoci při dezerci ze služby. Poddaní byli hlavními plátcí daní, a do reformy ubytování vojáků dodávali císařsko – královské armádě nejen rekruty, ale právě také kvartýry a obživu.⁴³ Teprve hromadným ubytováním vojsk vznikaly ideální podmínky pro organizovaný

³⁶ KOLDINSKÁ, Marie a ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-953-9. s. 132-133.

³⁷ REDER, Andreas Ohne einige Begnaedigung auffgehencket... ? : *Deserteure im Hochstift Bamberg (1750-1795)* / *1987-*. - Enthalten in: Bericht / Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums, Bd. 150 (2014), s.167-193. s. 171.

³⁵ Tamtéž, s. 169.

³⁹ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 21.

⁴⁰ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 114.

⁴¹ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 115.

⁴² HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 292.

⁴³ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 112.

vojenský život, jejich pravidelný výcvik a lepší zásobování vojenských posádek.⁴⁴ Velký vliv na to měla kontribuce, která byla poprvé vyzkoušena v Čechách už ve 20. letech 16. století po rozdrčení stavovského povstání. Právě kontribuce poskytla pravidelný finanční přínos, peněžní základ habsburské armádě a stala se z ní nová vojenská daň. Když se císařští vojáci museli z důvodu zimních období či po skončení bojů stáhnout zpět domů, hrozilo nebezpečí plenění jimi bráněných zemí a kriminální činnosti. Ozbrojené síly nebyly na konci každého tažení již rozpuštěny, a proto musely být trvale živeny vládou pro zajištění si životně důležitých nezbytností a armáda si své vojáky pojišťovala pro setrvání ve vojsku pro další boje. Aby se vojákům zabránilo v ubližování poddaným a přecházení k jiným vojskům, byli stavové nuceni pravidelně finančně zásobovat pokladnu habsburské monarchie, která z těchto peněz a za pomoci dalších finančních prostředků dokázala stavět ubytovací jednotky speciálně pro své muže. Toto zpočátku nouzové opatření pro zlepšení finanční situace a dodání jisté úlevy obyvatelům rakouských zemí se brzo stalo trvalou záležitostí a ukázalo se jako jedna z možností, jak podpořit stálou armádu.⁴⁵

1.3. Skladba armády

Mít ve své mocnosti efektivní a spolehlivou zbraň, za kterou by se dala stálá armáda označit, bylo ve druhé polovině 18. století pokrokovou výhodou. Stálá armáda byla organizovaným tmelem, který právě svou spolehlivostí a časově neomezenou dostupností pomáhal držet celou monarchii pohromadě.⁴⁶

Pro lepší představu o počtu vojáků v armádách napříč zeměmi dobře slouží účetní knihy. Tak to například využil Andreas Reder ve své práci o dezertérech v Bamberku kolem let 1750–1795.⁴⁷ Do roku 1740 vzrostla struktura habsburské armády na 52 pluků pěchoty, 18 pluků kyrysníků, 14 pluků dragounů a 8 pluků husarů.⁴⁸ Pluky však neměly udávané přesné číslo, z kolika mužů se mají skládat, ale pouze rozmezí. A tak počet vojáků je v tomto případě spíše odhadovaný. Kromě pravidelných pluků navíc zde musíme počítat také samostatné jednotky a kompanie, což byla například Vídeňská městská garda, samostatná rota v Břehu či v Uherském hradišti. Pěchota by tak měla čítat vojenskou sílu okolo 108 400 mužů, dále kyrysníci kolem

⁴⁴ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 115.

⁴⁵ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 36.

⁴⁶ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 153.

⁴⁷ REDER, A., *Ohne einige Begnaedigung.*, s. 169.

⁴⁸ Tamtéž, s. 169.

14 800, dragouni 11 800 a husaři 6 880. Lidí pro armádu Marie Terezie by tedy celkem bylo kolem 141 880.⁴⁹

Ještě před začátkem mnou sledovaného období, tedy 2. poloviny 17. století a 1. poloviny století 18., se tou hlavní a nejdůležitější skupinou v řadách habsburské armády stalo jezdecko a pro tuto práci důležitá pěchota. Ta je bezesporu nejpočetnějším a nejdůležitějším druhem armády i v mnou sledovaném období a tvořila jakýsi pevný základ, ze kterého si pro tuto práci vytahují případy mužů, kteří již nechtěli být jeho součástí. Organizovali se administrativně a profesně do pěších pluků, který měl následné další dělení, a to do setnin neboli rot, kterým předcházely bataliony neboli prapory. V první polovině 18. století se dle odhadů pěší pluk dělil na 15 setnin vojáků celkem ve 3 batalionech a 2 roty granátníků. Počty se měnily také dle funkce, takže kompanie pěších vojáků byla až o 140 mužích a rota granátníků jen o 100 mužích. Dělostřelectvo bylo ještě dlouhou dobu podstatně slabší částí.⁵⁰

1.4. Verbování

Velké ztráty na životech vojáků ve válce o rakouské dědictví a v sedmileté válce zvyšovaly potřebu nových rekrutů.⁵¹ Co se rekrutování do armády habsburské monarchie týče, nábor potencionálních vojáků nebyl v žádném případě limitován na příslušné území, takže se nikdy nedělal rozdíl mezi lidmi místními a cizinci. Konec konců i za hranicemi lidé v bezmezné nouzi z chudších částí Evropy hledali obživu právě v armádách.⁵² „Pro žádnou jinou kontinentální armádu nebylo tak obtížné dosáhnout uniformity jako pro rakouskou, se svými jednotkami zástupců nesčetných zemí, střídající se v malých posádkách na tisíce kilometrů.“⁵³ Klášter v Bambergu například zrekrutoval svůj vojenský personál především z řad svých dětí. Kromě nich zde své místo našli i příslušníci skupiny nižší třídy jako jsou například nádeníci, kteří doufali ve vylepšení své finanční situace, kde měli pravděpodobně ještě o mnoho nižší výdělky.⁵⁴ Saská kurfiřtská vojska pro změnu armádu využívala coby nápravného zařízení pro spravení sociálních deviantů.⁵⁵ Když se podívám na veškeré spisy, které se mi dostaly do rukou z lanškrounského a litomyšlského panství, pro armádu habsburské monarchie zde dezertěři

⁴⁹ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 165.

⁵⁰ Tamtéž, s. 153.

⁵¹ KOLDINSKÁ, M - ŠEDIVÝ, I. *Válka a armáda.* s. 132-133.

⁵² BRÖCKLING, Ulrich a SIKORA, Michael. *Armeen und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998. ISBN 3525013655. S.92.

⁵³ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 23.

⁵⁴ REDER, A., *Ohne einige Begnadigung.*, s. 172.

⁵⁵ KROLL, Stefan. *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung: Lebenswelten und Kultur in der kursächsischen Armee, 1728-1796.* Paderborn: Schöningh, 2006. ISBN 9783506729224. s. 163.

dominují jakožto rodáci z následujících měst. Dezertéři z Lanškrounu byli rodáky dnešní Sázavy, Jamné nad Orlicí, Anenské Studánky, Třebovic, Albrechtic, Opatova, Lukové, Vorličky, Rýdrovic, Helvíkova, Rudoltic, Dolního Třešňovce a Horního Třešňovce.⁵⁶ Dezertéři v okolí Litomyšle zase pocházeli z dnešních Cerekvic, Litomyšle, Chmelíku, Opatova, Nové vsi u Litomyšle, Sebranic, Semanína, Prachovic, Sedliště, Lubné, Benátek, Koclířova a Trstěnic.⁵⁷ Avšak skupinou nežádoucí v jakékoliv armádě napříč období novověku byli ženatí vojáci. I tento fakt je možné si ověřit i z několika dekretů a úmluv z kláštera v Bambergu. Důvody pro tuto myšlenku jsou jednoduché a prosté. Předpokládalo se, že ženatí vojáci budou díky své pozici mnohem náchylnější k činu dezerce a také budou méně riskovat svůj život v probíhající bitvě. Také zde kolovaly obavy, že ženy by muže k dezerci mohly nabádat.⁵⁸ Právě k omezeným svobodám v životě vojáka patřilo i to, že se muži směli ženit jen a pouze se svolením svých nadřízených.⁵⁹ Tuto informaci o upřednostňování svobodných vojáků mimo jiné potvrzuje fakt, že v zápisech o dezertérech jak z Lanškrounu, tak z Litomyšle nikde není jediný zapsaný zběh, který by nebyl svobodný.⁶⁰ Potencionální rekruti a vojáci se také stávali nezpůsobilými pro službu sebepoškozováním. To byl velice běžný krok, jelikož kdo si uřízl palec nebo ukazováček, už zkrátka nemohl používat pušku a stal se pro armádu zbytečným.⁶¹ Další motiv k dezerci mohl být, když se během válečného období rekrutovali nezkušení vojáci, kteří se báli své první bitvy.⁶²

V habsburské armádě se objevovalo zastoupení vícero věkových kategorií. Odvodů se účastnili muži ve věku od 17ti do 40ti let. Nejčastěji zde však můžeme najít rekruty od 20ti do 29ti let.⁶³ Délka vojenské služby byla původně doživotní, poté však byla zkrácena na 14-20 let. Odvedenci tak sloužili v průměru do 50ti let.⁶⁴ U věku dezertérů litomyšlské a lanškrounské spisy bohužel nedokládají dostatek informací pro vytvoření si obrazu o průměrném věku dezerce. Absence dopisovaného věku v Lanškrounu dodává pouze jednu jedinou informaci, a to o dezertéru Františkovi Pitterlemu, kterému v době útěku bylo 21 let. Lanškrounské úřady spíše zapisovaly věk místních obyvatel, kteří dezertéry nahlásili.⁶⁵ Litomyšl byla v zápisech

⁵⁶ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

⁵⁷ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

⁵⁸ REDER, A., *Ohne einige Begnaedigung.*, s. 173.

⁵⁹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 98.

⁶⁰ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437., SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

⁶¹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 100 – 101.

⁶² REDER, A., *Ohne einige Begnaedigung.*, s. 173.

⁶³ GRULICH, J. – ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 12.

⁶⁴ TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 115.

⁶⁵ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

věku sdílnější, přesto je zde informací málo. Z toho, co se dochovalo víme, že nejmladším dezertérem odvedeným na litomyšlské panství byl Lorenc Dvořák z Chrudimi, kterému bylo 21 let. Tím nejstarším se pak stal 35letý Řehoř Hrubý z Benátek.

Až do začátku 19. století, přesněji řečeno do roku 1802 byla pro vojáka jeho služba povinnou doživotní záležitostí. Muž měl být zcela dobrovolně odveden bojovat za habsburskou armádu bez donucení, což bylo zákonem dané až do roku 1781. Hlavní ideál ovšem kolikrát neproniká do skutečnosti a v praxi to tedy vypadalo rozhodně jinak. Až do reformy Josefa II. nebyla tato všeobecná branná povinnost spravedlivá. Například taková šlechta se v 18. století nestávala součástí vojenské sféry, přesněji řečeno součástí tak obyčejných postů, jako právě pěší kompanie. Ta získávala výhradně důstojnické hodnosti, a hlavní zastoupení mezi pěšimi vojáky můžeme jmenovat hlavně venkovany a řemeslníky.⁶⁶ Pro nábor vojáků se také hojně využívala reklama, kdy se na otevřeném prostranství mlátilo do bubnu a verbíři lákali poddané na vojenskou službu obohacenou dívkami, alkoholem, obrovským výdělkem, a zvláště pěknými uniformami.⁶⁷ Šlechtic na rozdíl od sedláků na takovouto reklamu neslyšel. Byl od mala vychováván k myšlenkám hrdinství, statečnosti, riskování, lovu a poměřování sil mečem s každým, kdo by zpochybňoval jejich čest. Vojenský život pro ně znamenal prostor, kde by své vztahy mezi ním a prostým obyvatelem byly v důsledku hodnosti stejné, a zaujat své místo v prostoru davu prostých pěšáků by znamenalo hanbu. Je třeba zdůraznit, že spousta těchto poddanských spolubojovníků by ještě k tomu mohla spadat pod správu jeho rodu.⁶⁸ I vzhledem k okolnostem zahanbení a zdůraznění faktu, že vstup do armády byl dobrovolný, důvodů zde bylo jako vždy více. Jednak v zastoupení role vojáka hrála velkou roli nabízející se možnost vykoupit se z vojenské služby za poplatek 300 zlatých, a to si pochopitelně nemohl kde kdo dovolit.⁶⁹ Další příležitostí pro zřeknutí se povinností byl fakt, že vlastní odvod rekrutů probíhal v kompetenci vrchnostenských úředníků, kteří určovali, kdo z poddaných půjde k odvodu. Mimo jiné ručili také za to, aby se všichni již předem určení muži k těmto odvodům dostavili.⁷⁰ A nejen to, verbování sice mělo být dobrovolné a verbíři jakožto lidé zodpovědní za naplnění armády novou silou nesměli používat násilí, avšak šlechta s verbíři spolupracovala a podstrkovala jim pro ně nevhodné osoby. V armádě se tak rebelové, tuláci či sirotci rozhodně

⁶⁶ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 10.

⁶⁷ HOCHEDLINGER, Michael; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas (ed.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung.* Wien: Böhlau Verlag, 2019. ISBN 978-3-205-20766-5. s. 729.

⁶⁸ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 26.

⁶⁹ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 12.

⁷⁰ Tamtéž, s. 11.

nenacházeli čistě z vlastní vůle.⁷¹ Pro 18. století se tedy dezerce stala všední záležitostí. Stavové se při náboru pravidelně snažili zbavit se nežádoucích osob, a tento nedobrovolný odvod často končil pokusem o útěk. Pokud skupina tuláků nestačila, poddaní se dostali pod nátlak. Pluky měly zakázáno přijímat do služeb armády zločince a příslušníky nečestných povolání, poddaní se tedy přirozeně odvodům nevyhnuli.⁷² Navíc počátek 60. let 18. století byl definován přijetím odvodů v pruském stylu. Takzvaný Kantonový systém každému pluku přiděloval území, které se využívalo jako náborový okres, odkud armáda čerpala pravidelný, a ne vždy zcela dobrovolný přísun domácích rekrutů za minimum práce, času a peněz.⁷³ Ústředním cílem nového systému bylo zařídit určitou rovnováhu mezi tím, co armáda potřebuje a tím, co si může habsburská monarchie dovolit. Armáda potřebuje vojáky, ale stát se neobejde bez ekonomicky či hospodářsky silných jedinců. Při skladbě vojska se tak musel brát velký ohled na fakt, jestli bude daný člověk více potřebný v boji, nebo na daních, a v armádě tedy sloužili především postradatelní muži. K tomuto rozhodování a zjišťování informací o sociálním a ekonomickém postavení skvěle posloužilo sčítání a popis obyvatelstva. To celý proces nejen že značně urychlovalo, ale celkově měla habsburská monarchie přehled o zdroji své lidské síly.⁷⁴

Od roku 1748 měl verbování nových vojáků v rukou stát, který se zároveň staral i o zásobování a jejich výstroj a výzbroj. Následné odvody rekrutů pak probíhaly zásadně v noci a za asistence ozbrojené eskorty, s přítomností rychtářů a konšelů.⁷⁵ „V 18. století bylo účelem armády proměnit vojáky v automaty, schopné vykonávat řadu funkcí podobných strojům. Rekrut byl postupně zasvěcován do zázraku vědy, nejprve se naučil stát a pochodovat beze zbraní, pak si osvojil základy mušketového drilu, a nakonec zvýšil rychlost všech svých pohybů.“⁷⁶ Stát již neměl být závislý na vojácích poskytnutých od majitelů nejbližších panství, jak tomu bylo již od třicetileté války.⁷⁷ Habsburská monarchie tedy disponovala novými vojáky, o které byla díky válkám a potřebám obrany neustála nutnost. Nábor, který byl, jak jsem zmiňovala dobrovolný, nevytvářel nevyhnutelně špatné rekruty. Spíše by se dalo hovořit o poskytování lidské obranné síly nespolehlivým a až nepředvídatelným způsobem z řad většiny poddaných s velmi malou mírou šlechtického zastoupení, kteří by mohli vnést do armády nový a dle mého názoru

⁷¹ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 16.

⁷² HOCHEDLINGER, M; MAŤA, P. - WINKELBAUER, T. (ed.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie.*, s. 729.

⁷³ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 293.

⁷⁴ HOCHEDLINGER, M; MAŤA, P. - WINKELBAUER, T. (ed.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie.*, s. 731–732.

⁷⁵ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 10-11.

⁷⁶ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 53.

⁷⁷ TINKOVÁ, D., *Osvícenství v českých zemích.*, s. 114.

poněkud hrdinštější charakter. Není tedy divu, že některé z největších vojenských mocností ovlivněných osvícenským absolutismem se proto uchýlily k různým formám narukování z povinného nařízení, na což poté přistoupila i armáda pod vládou Josefa II.⁷⁸ Ale fungovala i chudoba, která byla nejen v 18.století tím nejvýmluvnějším náborovým rotmistrem ze všech. Není divu, že Češi a Moravané tvořili velké početní zastoupení mnoha pluků armády Marie Terezie.⁷⁹

Proces pomyslné aklimatizace a zvykání si na vojenský život začal už při pochodu rekruta ke své budoucí plukovní posádce, kdy byla za normálních okolností předem přesně stanovena trasa a místa zastávek před cílovou destinací. Důstojníkům úkol při příjezdu se svým transportem bylo ujistit se, že jeho rekruti vstoupí do armády ve své kompletní uniformě, v předepsané čistotě, upravení s natočenými vlasy a že pochodují dle použití pluku ve správném postavení a s mušketami.⁸⁰ Rekrut musel složit přísahu. Už přijetím peněz bylo pro vojáka stanoveno jisté zapřísáhnutí se armádě habsburské monarchie, přísaha sama o sobě se prováděla pouze v pluku. V zásadě to znamenalo, že dezerce jako trestný čin se tak počítal, až když voják složil přísahu, v případě habsburské armády utekl po prvním přijetí peněz, u kterého jsou informování o svém podléhání vojenskému právu.⁸¹

Znalosti vojáka a jeho schopnosti byly základními ukazateli, na kterých si důstojník mohl vytvořit lepší postavení mezi ostatními důstojníky a prokázat tak zásluhy svého postavení v armádě. Dohlížel na celkový průběh cvičení a vyhledával příležitosti, aby si vojáky prohlédl v jejich vlastním prostředí. Tím se postaral, aby byly zajištěny jejich materiální potřeby a zásobování.⁸² První věc, se kterou se nově narukovaný voják potýkal, byl šok a deprese, na které byly dokonce některé národy označovány jako zvláště náchylné. Mezi ně patří jmenovitě Švýcaři, muži z Pruského Porýní, Rusové nebo Francouzi. Dokonce jsou známé i případy, kdy skutečně zoufalí rekruti se z možného výhledu na padnutí v boji a armády obecně nakonec zabili anebo se právě pokusili o dezertování. Ostatní se nakonec přizpůsobili a vytvořili si tak zcela nový život.⁸³ Většina dobrovolných vojáků se ale podřídila přísným pravidlům, a to z finančních důvodů. Co se finanční stránky týče, zůstat v armádě díky přilepšení nebyl nápad pouze zástupců nechtěné společnosti. Vést hospodářství v době 18. století také nezaručovalo prožít bezstarostný život, a životní úroveň vojáků zejména v dobách míru lze pravděpodobně

⁷⁸ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 68.

⁷⁹ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 11.

⁸⁰ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 71.

⁸¹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 41.

⁸² DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 61.

⁸³ Tamtéž, s. 72.

považovat za vyšší než u řemeslníků nebo zemědělců.⁸⁴ Pravděpodobně si tak synové z tříd civilního obyvatelstva chtěli svůj život zpestřit uniformou, jinou formou práce a s tím i přislíbeným finančním obnosem.

Stavění rekrutů předcházela povinná lékařská prohlídka pro prokázání zdravotní způsobilosti. Zde hrálo roli nejen zdraví jako takové, ale důležitá byla i výška, kdy voják měl měřit od 160-180 cm. Následně vojáka čekalo přidělení k pluku, celková vojenská příprava a již zmiňované první žold ve výši 3 zl.⁸⁵ Rekruta před nastoupením do armády nejdříve čekal řádný výcvik. Ten byl konstruovaný tak, aby byl pomalý a progresivní. Jednou z prvních znalostí byl pochod, a když se rekrut naučil základní kroky a rozlišovat svou levou nohu od pravé, byl způsobilý projít prvky pochodu. Tempo bylo zpočátku pomalé a rekrutovi pomáhalo v rytmu hraní na buben či zpěv. Zpočátku se výcvik soustředil na jednotlivce, ale jakmile se voják seznámil s těmi nejzákladnějšími dovednostmi a znalostmi, byl postupně začleňován do větších a větších seskupení. V této první fázi získávání základních znalostí o vojenském životě se rekruta ujal zkušený desátník nebo nižší poddůstojník, a až nakonec dosáhl své potřebné úrovně, postupně se začlenil ke své již kompletní kompanie. Výcvik byl pod dohledem příslušného instruktora zakončován seznámením rekruta s jeho uniformou a výstrojí. Instruktor mu s důležitými informacemi předával mimo jiné i veškerá nepsaná pravidla o tom, jak uniformu nosit a jak ji řádně udržovat pro bezchybnou reprezentaci vojska. Celá kompanie poté byla následně vystavována stále propracovanějším možnostem dalšího výcviku a manévrum.⁸⁶

1.5. Vybavení vojáka

Pěchota armády habsburské monarchie se v polovině 18. století mohla pyšnit tou co možná nejjednodušší a nejpříjemnější uniformou ze všech armád v evropských službách. Látka nebyla tak hrubá, co bývalo obvyklé například u britských uniforem a svou univerzálností nezatěžovala vojáky nesmyslnými detaily tak jako pruská.⁸⁷ Avšak je třeba dodat, že vývoj uniformy habsburské armády ta pruská ovlivnila, a to hlavně v úzkém přiléhavém střihu oděvních součástí. Dle předpisů z roku 1767 nosil pěší voják až do roku 1785 na hlavě černý klobouk lemovaný bílým pruhem. Nejviditelnější částí vojenského odění se stal jednořadý kabát s ležatým límcem dlouhý až po stehna ušitý z bílého sukna. Na krku byl voják habsburské armády viděn s černým nákrčníkem. Pod kabátem měl kamizolu stejné barvy, dále lněné bílé kalhoty, černé vlněné kamaše a kotníkové boty. Vlasy se musely pro prestižní vzhled pudrovat,

⁸⁴ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 42.

⁸⁴ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 11.

⁸⁶ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 77-78.

⁸⁷ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 69.

po stranách kadeřit a vzadu zaplétat do copu. Armáda dokázala hrát různými barvami, jelikož pluky se mezi sebou rozlišovaly stanovenou barvou šosů, límců a manžet na rukávech. Tím se při útěku vojáka a následného nalezení dalo velmi dobře dohledat, z jakého pluku odešel, jelikož pouze dva pluky směly mít stejnou plukovní barvu.⁸⁸ Do roku 1769 to tak bývalo i u generálů, kteří v podstatě nosili, co oni uznali za vhodné. Až později se tedy jejich uniforma stala univerzální.⁸⁹ V provinciích byly zřizovány speciální sklady a manufaktury na výrobu uniforem zaměstnávající převážně invalidy pro zamezení závislosti armády na civilním obyvatelstvu.⁹⁰ Cena takto zhotovené uniformy a celkové výstroje pěšího vojáka stála habsburskou monarchii na jednoho muže kolem 17, 5 až 18, 5 zlatých.⁹¹ I proto se velice pečlivě zapisovalo vše, co se při dopadení dezertéra našlo. Například dne 4.11.1783 úředník z úřadu panství Litomyšl zapisuje případ Vojtěcha Rantschorse, dezertéra ze 3. batalionu pluku Josefa Marii z Colloreda, který den předtím utekl s dalšími zběhy z jiného pluku. V zápise litomyšlské panství v zastoupení svého hejtmana neopomíná informovat příslušný nadřazený úřad v Chrudimi, že dezertér Vojtěch u sebe měl část uniformy, a sice kabát, kalhoty, nákrčník, pár kamašů a boty.⁹²

Pěší voják vybavený do boje byl pro všechny případy ověřen velkým množstvím předmětů. Ty měly zaručovat co nejlepší podmínky pro přežití a také úspěšný boj, což se ne vždy dalo skloubit dohromady. Většinu svých potřeb nosil v batohu, který spíše připomínal plátěnou tašku, jak to ostatně zapisují také na lanškrounském panství při zápisech zahozených předmětů po dezertérech.⁹³ Tyto batohy pak také můžeme vypožorovat jako tašky ušité z kozí kůže na koženém řemínku z téhož zvířete, který voják nosil zpravidla přes pravé rameno. V tomto batohu si pěší voják ve zbrani nosil náhradní boty a oblečení, kartáč, pro ukázkou noblesnosti vojska také pudr na vlasy a různé čisticí prostředky. Pod tento batoh nebo tašku se dále zavěšoval ještě plátěný pytel zvaný haversack, který sloužil jako vak na jídlo, kde měl voják například chléb, sušenku a cínovou či dřevěnou lahev s vodou. Celá tato obrovská váha tlačící muže na levou kyčel bývala ještě umocněna sekerou či stanovými kolíky, a pokud měl voják tu smůlu a byl povolán na nošení stanových tyčí, kotlíků a dalších těžkých předmětů společného majetku, vybavení se mu ještě o něco více ztížilo. Pro pomyslné rozložení váhy měl voják váček i na boku pravém, což byl váček s náboji. Byl na zvedací klapku pro získání

⁸⁸ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 221.

⁸⁹ HOCHEDLINGER, M., *Austria's wars of emergence.*, s. 293.

⁹⁰ Tamtéž, s. 313.

⁹¹ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 158.

⁹² SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

⁹³ Tamtéž.

přístupu k nábojnicím a lemován bílým řemínkem. Nábojový vak poskytoval dostatečnou ochranu před deštěm, nebyl však vodotěsný a možný brod přes vodu by municí zásadně poškodil. Poslední položkou, která vojákovi nesměla chybět po jeho boku byl také jednoznačně meč, který byl u pěšáka krátký a mírně zakřivený. Nosil se v pochvě připevněné k opasku kolem pasu, nebo později v průběhu 18. století ve velkém popruhu přes pravé rameno.⁹⁴ Jako hlavní zbraň mimo meče sloužila puška s hladkou hlavní, křesadlovým zámkem a měřidly, která se stala jednotnou zbraní pěchoty a dominovala ve válkách po celé 18. století.⁹⁵

⁹⁴ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 80.

⁹⁵ KLUČINA, P. *Vojenské dějiny Československa II.* s. 156.

2. Dezertéři a dezerce

Předpisy vojákovi jasně přikazovaly poslušnost a pokud se najde nějaký, který by se svým chováním jakkoliv snažil demoralizovat ostatní, ať už prostřednictvím byť jen řečí o útěku nebo dokonce přípravou na útěk, ztratí tím pro všechny na důvěře. Takovýto pachatel nebo pachatelé musí být dle daných rozhodnutí potrestáni nejbližším důstojníkem nebo poddůstojníkem.⁹⁶ A dezertéři vymýšleli spoustu různých triků a přijímali jakoukoliv pomoc, aby se dostali bez povšimnutí z armády, a aby se při svém útěku nenechali chytit.

Jak jsem již v úvodu zmiňovala, mnou sledovaní dezertéři z panství Litomyšl a Lanškroun spadají všichni do pěších pluků, a základem jakékoliv armády minimálně napříč Evropou byla právě pěchota. Pěšáci sice postrádali hybnou sílu kavalérie a moc paleb dělostřelectva, ale zato vynikali svou univerzálností. Pěšák bojoval jakoukoliv zbraní, v jakémkoliv terénu a finanční vynaložení bylo o dost úspornější. Útočil, bránil a obléhal pevnosti.⁹⁷ Pokud však vezmeme v potaz, že v pěším pluku se voják nemusel učit dovednostem podstatným pro vykonávání své pozice jako třeba jezdec nebo dělostřelec, mohl pocházet i z těch nejnižších vrstev. A kolikrát neměl ani předpoklady pro oddanou službu kvůli nedobrovolnému zrekrutování. Není se čemu divit, že oddanost a disciplína nebyla zrovna charakteristická pro tento typ vojáka a obecně období 18. století můžeme nazývat přímo ukázkovým obdobím dezerce. Pěchota se v rámci armády skládala z těch nejzkaženějších jedinců, a míra dezerce tomu odpovídala ať už informacemi z literatury, tak například i z mého bádání.⁹⁸

2.1. Kdo to je?

Definic pro jasné charakterizování pojmu dezertér a definic je celá řada. Dezerce v tomto smyslu existuje již tisíce let a pochází z pozdně latinského slovesa *desertare*, což znamená něco opustit.⁹⁹ Ve světovém pojetí tohoto slova se dezerce neobjevuje pouze ve vojenské sféře, ale může tím být nazván pracující člověk, otrok, nevolník, imigrant, sluha, trestanec, ale samozřejmě i voják.¹⁰⁰ V moderním pojetí si lidé jako dezertéra už rovnou představují někoho z řad armádních složek a například Ottův slovník naučný dezertéra přímo definuje jako vojenského uprchlíka.¹⁰¹ Přitom označení dezertér zde i přes svou velkou historii

⁹⁶ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 54.

⁹⁷ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 77.

⁹⁸ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 78.

⁹⁹ ROSSUM, Matthias van a KAMP, Jeannette. *Desertion in the early modern world: a comparative history.* New York: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing, 2016. s. 31.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 15.

¹⁰¹ *Ottův slovník naučný*: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 7. díl, Dánsko - Dřevce. Praha: vl. nákladem, 1893. s. 349.

není nijak zvlášť dlouho a toto pojetí se stalo běžným až koncem 17. století. Dříve se pro takové lidi používaly výrazy jako „útěkář“ nebo „přeběhlík“. Až roku 1734 byl takovýto člověk popsán takto: „*Dezertér*“ znamená vojáka, který tajně opustí svou rotu, aniž by se rozloučil a porušil přísahu, kterou přísahal pánovi své země.“¹⁰² A právě vojenské pojetí tohoto pojmu je pro moji práci stěžejní.

Útěk neboli dezerce je buď individuální záležitostí, nebo kolektivní čin, zobrazován jako vrchol neposlušnosti proti vojenskému právu, jeho principu velení a armádní morálce. Cílem zamýšlené dezerce je přímé provedení pokud možno trvalého fyzického odstranění jedince z armády.¹⁰³ Už Marie Terezie při vydávání svých patentů o možnostech zajištění uprchlých vojáků do jednoho z nich napsala, že dezerce je zhoubné zlo.¹⁰⁴ Úředníci v panství Lanškroun v oznámení z 28.2.1759 popisují dezerci nejen jako noční můru, ale také jako: „*ztrátu služebného člověka a díky jeho výcviku i ztrátu peněz*“.¹⁰⁵ Ondřej Švehelka ve své disertační práci popisuje vojenského zběha jako vojáka, který záměrně opustil svůj pluk bez povolení navzdory svým služebním povinnostem a složené přísaze.¹⁰⁶ Jurisdikce v Bambergu zase uprchlého vojáka představuje jako muže, co v noci bez registračního pasu opustí ubikace, posádku či tábor bez vědomí a povolení od svého důstojníka.¹⁰⁷ Dle mého bych všechny tyto definice a myšlenky o uchopení vysvětlení daného slova ještě trochu upřesnila. Vojenský dezertér je člověk ve službách armády, který se ať už z jakéhokoliv důvodu bez vyžádání si povolení od příslušného nadřízeného dostane mimo svou nařízenou pozici po jakoukoliv dobu.

2.2. Útěk a co na to a proti tomu armáda?

V mnou sledovaném období byla dezerce opravdu velké téma. Co se přímo armádních záležitostí týče, útěk ze služby byl ten úplně nejtíhanější vojenský zločin v habsburské monarchii.¹⁰⁸ Dezerce je ta největší forma porušování podřízenosti, protože v sobě skrývá nejen nedovolenou absenci, ale také neuposlechnutí rozkazu a celé by se to dalo pokládat za typ vzpoury.¹⁰⁹ Přes všechna protiopatření, zákazy a patenty zůstávala dezerce téměř neřešitelným

¹⁰² BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 30.

¹⁰³ Tamtéž, s. 30.

¹⁰⁴ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Patenty, reskripty a jiná nařízení proti zběhům, i.č. 77, sign. D3/1, kart. 26. (...„že ačkoli byla dosud v celých Našich dědičných zemích vydána různá a různě zálučná nařízení, aby se zvládlo zhoubné zlo dezerce, které je tak na vzestupu“...)

¹⁰⁵ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255. (...„*der Verlust eines dienstbahren, sondern auch, weillen der Deserteur annoch kein ausgelernter Trompeter wäre, seynem behr Prietz Eccortirten lehr Geldes verlustiget wird* ...“)

¹⁰⁶ ŠVEHELKA, Ondřej: Na okraji vojenské společnosti Vojenští invalidé, zbehové a delikventi v císařsko-královské armádě za sedmileté války. Disertační práce. FF Univerzita Karlova. Praha 2013. s. 10.

¹⁰⁷ REDER, A., *Ohne einige Begnaedigung*., s. 171

¹⁰⁸ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 89.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 31.

problémem po celé 18. století. Ale dezerce a dezertéři nebyli vážný problém a nijak neohrožovali přímou existenci armád. Příslušné úřady si zkrátka musely zvyknout na to, že v době bez válečného nasazení ročně dezertovalo kolem 2 % vojáků, zatímco při období válek se procenta poněkud zvyšovala.¹¹⁰ Panovník to viděl jako velký problém, generálové v tom neviděli nic dramaticky závratného. Přece jen útěk od armády nemá kořeny v 18. století a jedná se tak o zcela zažitou situaci.¹¹¹ Sbíhání znamenalo, že při srovnání padlých vojáků s procenty zběhnutých vojáků na příkladu hlavních bitev tří slezských válek v letech 1741-1761, dezerce čítala více jak o čtvrtinu větší úpadek vojska než smrt v poli.¹¹² Armáda se proto snažila a ve svém zřízení usilovala o předběžná funkční opatření pro zamezení útěku svých mužů. Na otevřeném prostranství při pochodu vojáků na jinou lokalitu si polní tábory vyžadovaly zvláštní pozornost. Tábory pro přenocování mužů musely být na otevřeném prostranství, nesměly být zřizovány blízko nepřehledných stromů, které by k útěku dezertérovi poskytly příhodné maskovací prostředí.¹¹³ K tomuto zřízení zde ještě existovalo 14 pravidel pro předcházení dezerci, přičemž pozornost zde byla věnována právě opatřením dohledu při přesouvacích akcích. Hlavně během válečného období bylo sledování jednotek mnohem obtížnější a jak jsem již zmiňovala, tábory bylo třeba volit tak, aby dezerce byla co nejtěžší. Například se jednotky pohybovaly výhradně v doprovodu nadřízeného a vojáci měli být v seskupení spolehlivých s méně spolehlivými.¹¹⁴

V Prusku se dezerci snažili zabraňovat v období táboření zrovna tak, a kolem nováčků, vojáků vykazujících nějaké pochybnosti a celkové méně spolehlivějších mužů své rotý dávali ty více spolehlivější. Pruská armáda tím ale nijak zvlášť útěkům nezabráňovala, jelikož byla i tak známá vysokým procentem dezerce.¹¹⁵ Taktiku přiřazovat silné ke slabším se habsburská monarchie rozhodla aplikovat také kolem pochodujících kolon. Kolem vojáků dosazovala své stráže, které by zadržovaly případné dezertéry.¹¹⁶ Bohužel pro armádu bylo naprosto běžným jevem, že vidinu svobody nevyužívali pouze ti z pohledu slabší a vystresovanější jedinci. Stávalo se i to, že vojáci s úkolem dělat strážce proti dezerci sami dezertovali. Důvodem bylo, že v tu chvíli v jejich pozici se jednalo o obzvláště snadnou záležitost, protože oni sami jakožto

¹¹⁰ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 90.

¹¹¹ Tamtéž, s. 68.

¹¹² MICHNA, Pavel: *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války I*. Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 55, č. 3, 2003, s. 264-275. s. 264.

¹¹³ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure* s. 89.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁵ MICHNA, Pavel: *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války I*. Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 55, č. 3, 2003, s. 264-275., s. 264

¹¹⁶ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure* s. 89.

dozor byli nehlídání. V nejhorším a častém případě pak tedy utekly stráže, a ještě k tomu další vojáci. Toto celé pak velmi komplikovalo situaci v armádách, jelikož místo obvyklé a dalo by se říci i předpokládané dezerce chybějící stráž zaručovala průchod nepřátel dovnitř, což se jevílo jako daleko větší problém.¹¹⁷ Kvůli těmto situacím pak vycházely předpisy o důležitých opatřeních proti dezertérům pro důstojníky rakouské armády, které doporučovaly své vojáky velmi dobře znát. Když důstojník poznal povahu svých podřízených, mohl daleko lépe odhadnout možná opatření sám a dokázat daleko efektivněji zasahovat proti hrozícím útěkům jak z řad pěšáků, tak z řad dohlížejících mužů.¹¹⁸

Každý se ale snažil chopit příležitosti, a proto bylo tak složité i přes všechna možná doporučení a nařízení snažit se lidskou silou zabránit v útěku. Už i samo pronásledování dezertérů bylo obtížné, protože koho může důstojník a příslušné úřady poslat pátrat po uprchlém vojákově, než vojáka? Příležitost k útěku zde hojně využívali sami pronásledovatelé.¹¹⁹ A pokud se jednalo o muže věrné císařské armádě, jejich pronásledování končilo momentem přiblížením se k hranicím státu. Překročení těchto hraničních pásem bylo možné pouze se svolením, ale pro dezertéra se nic neměnilo na stále hrozícím nebezpečí. I když v mnou sledovaných spisech se většinou uprchlík nedostal daleko, těm, kteří se přece jenom za hranice dostali, i tak hrozilo zadržení díky takzvaným kartelům neboli mezinárodním smlouvám o vydávání osob. Tyto smlouvy mělo Rakousko například uzavřené s Bavorskem nebo Saskem. Tyto dohody mezi spřátelenými národy nezaručovaly mimo jiné pouze vydání, ale také výměnu válečných zajatců. V kartelech se také přesně popisovalo, kdo má být považován za dezertéra, jak s ním má být zacházeno, kam má daná země tohoto trestance doručit a jaká bude náhrada nákladů. Mezinárodní dohody mezi státy měly určitou platnost, a to většinou po dobu 6ti let. Nalezneme však i případy mnohonásobně delší, ale většinou se jednalo spíše o smlouvy s možností prodloužení své lhůty.¹²⁰

Dezerce mohla mít mnoho podob a vysvětlení. Voják mohl opustit svou armádu pro nechutenství v pokračování své služby, což je většinou i v mém bádání ten nejběžnější důvod. Mohl se připojit k nepřátelské armádě, kdy se však od tohoto činu stával přeběhlíkem, a ne dezertérem. Jsou zde však i muži toužící nejen po boji, ale také po penězích. Dezertéři tak dokázali opakovaně opouštět své jednotky, aby se nakonec nechali za náborovou sumu

¹¹⁷ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure* s. 103.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 70.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 89.

¹²⁰ Tamtéž, s. 76.

zrekrutovat znovu tou stejnou armádou, ale jinou jednotkou.¹²¹ Pokud jde o další motivy vojáka 18. století ke zběhnutí, velkou roli zde hrál hlavně strach ze smrti, doživotní služby či jen z neznámého. Po naverbování bylo velmi časté, že u mužů docházelo k jistému vystřízlivění po vytouženém dobrodružství a adrenalinu, a právě v tuto chvíli se v hlavě rojí myšlenka na útěk. Voják se potýkal ve své službě se steskem po domově a blízkých, zažíval fyzické i psychické problémy napříč celou svou profesní dráhou, bojoval s nedostatkem financí při snižování nebo přímo nevyplácení mzdy a trpěl hladem z důvodu nedostatku zásob.¹²² Byl držený ve službě odříznutý od domova a kontakty s domácím prostředím udržoval pouze prostřednictvím možných dovolených.¹²³ Jako by se zdálo, že muži vstupovali do armády čistě z donucení nebo nezbytné nouze. Člověk byl zrekrutován, částečně vycvičen, podřízen vojenskému systému a jeho ponižování, a nakonec byl nasazen v boji. Vojsko znamenalo odříznutí od známého a nástup do krutých časů. Nemůžeme však ignorovat, jak armáda člověku zajistila pokračování existence jedince a jeho rodiny. I tak se však jednalo o místo přímo říkající si o četné dezerce. Přestože se muž v době míru ve službách armády habsburské monarchie měl pravděpodobně daleko lépe, než by se měl v civilním životě, během války však pohodlí vystřídala zima, moko, špína, hlad a strach ze smrti. Málomocný rekrut v tuto chvíli nepomyslel na skončení své vojenské kariéry.¹²⁴

Útěk vojáka nebudí žádný údiv už jen z hlediska strachu o svoji budoucnost. Když se v bitvě střetly proti sobě jdoucí armády pro porovnání jednotlivých sil, bylo nejen pro 18. století běžné ztratit až jednu třetinu svých mužů. Celá tato děsivá statistika bývá podporována faktem, že toto celé se stačilo odehrát už během pár prvních hodin boje. Stačily pouze dvě tři bitvy, aby se zásoba mužů ve zbroji značně snížila. A doplňování počtu nových rekrutů záviselo v tempu válek na vynechání zdlouhavého řádného výcviku v boji na blízko, které tehdejší taktika vyžadovala. Voják přibráný do armády tak šel do boje bez životně důležitých zkušeností, což ostatně znovu snižovalo šanci na udržitelnost celkového počtu mužů a přežití.¹²⁵ Díky tomu, ač přes ostrou kritiku bývalo v armádě zcela obvyklé vídat dezertéry, kteří se vrátili dobrovolně zpět a znovu válčili po boku habsburské monarchie. Také zde nebyli výjimkou zločinci, zástupci lidí vykonávajících nečestnou práci a dezertéři ze zahraničních armád. Aby se předcházelo úpadku morálky a zabraňovalo nabádání k útěku ze stran slabších jedinců, byla vydána přísná

¹²¹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*, s. 82.

¹²² ŠVEHELKA, O., *Na okraji vojenské společnosti.*, s. 10.

¹²³ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s.24.

¹²⁴ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 53.

¹²⁵ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 9.

pravidla, která v sobě nesla požadavky pro budoucího vojáka císařské armády. Tyto předpisy přímo zakazovaly, aby se výše zmiňované osoby v armádě nacházely. Praxe však byla naprosto jiná. Nábory dobrovolníků nikdy nedokázaly pokrýt potřeby množství lidské síly a pravidla pro nábor se tak obcházela na denním pořádku.¹²⁶ Není se tedy čemu divit, že skladba armády a v tomto případě bez pochyby skladba pěších jednotek nejen že neplnila svou autoritativní činnost a reprezentaci, stala se taky jakýmsi těžištěm pro dezerce 18. století.

Toto akorát potvrzuje statistiku, že z rekrutů odvedených před reformou z roku 1802, kdy vojenská služba přestala být doživotní záležitostí, se do místa svého bydliště nikdy nevrátilo 160 z 295 rekrutů, což je více jak polovina mužů.¹²⁷ A důvod není pouze statečná smrt v boji, ale jedná se zde právě i o soudy a tresty spojované s útekem mužů z armády. V celku důležitá informace, kterou je třeba zde poznamenat, zní, že k dezercím se obvykle odhodlal člověk krátce po nástupu do jeho vojenské služby. Pravidlem dezerce 18. století se tak stalo, že čím déle voják v armádě setrval, tím větší byla pravděpodobnost, že si na styl vojenského života zvykne a nedezertuje.¹²⁸

Mnoho vojáků všech věkových kategorií se potýkalo hlavně s nutností prestiže a disciplíny zcela charakteristické pro armádu 18. století. Tím se ale přehlížely nedůstojné a až nelidské podmínky pro vojenskou službu, které si však muži způsobovali sami. Hloupost, neprozřetelnost a nedostatečná morálka způsobovaly, že se vojáci v zimním období uzavírali do přetopených místností a následně vlivem velkých výkyvů teplot v masovém měřítku onemocněli. Pokud dostali velké příděly, vyměňovali je za alkohol, nebo je kvůli již velké zátěži v brašnách zkrátka vyhodili, aby si ušetřili námahu s jejich nošením. Když zásoby, které si u sebe nechali došly, hltali, co jim zrovna přišlo pod ruku. Takže například nezralé ovoce či další neidentifikovatelné předměty svírající žaludek a vytváření zdravotních problémů. Stejný problém zde nastával s pitnou vodou. Dle záznamů nebyl nějak zásadní problém s přístupem k nezávadné vodě, ta se však měnila v pluku za pivo a lihoviny. A ty když došly, vojáci začali pít z kaluží a nemoci se tím v armádě bohatě šířily.¹²⁹ Osudy padlých vojáků nejsou vždy zapisované a jen stěží se dá věřit tomu, že by všichni padli v boji. Pokud neměla vrchnost o vojákovi žádné zprávy, po určité době je z evidence jednoduše vyřadila.¹³⁰

¹²⁶ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 54.

¹²⁷ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě*, s. 1–45. s.20. (sledováno na panství Protivín a Třeboň)

¹²⁸ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 86.

¹²⁹ DUFFY, Ch., *The military experience*, s. 75.

¹³⁰ ČERNÝ, V. *Odvod branců*, s. 21–35. s. 33.

I přes to zde můžeme najít zcela speciální skupinu dobrovolníků, což byli jednotlivci, kteří se připojili k armádě bez nároku na plat nebo hodnost. Chtěli boj, zkušenosti a nejspíše i speciální prestiž ve společnosti. Většinou se tak jednalo o mladé muže, úředníky, učitele a šlechtice z jiných zemí, kteří usilovali o doplňující znalosti o světě. Avšak spousta těchto dobrovolníků se nestala skutečně užitečnou a v armádě Marie Terezie nenašla své uplatnění. Většina dochovaných důkazů svědčí o tom, že byli vojsku spíše na obtíž.¹³¹ Co se týče zastoupení v armádě této kategorie, v žádných soudních spisech lanškrounského ani litomyšlského panství v případech dezerte zde není jmenován jediný příklad. Z tohoto nám vyplývají tři možná vysvětlení. Jednak se jednalo o skupinu o tak malém množství, že šance na dohledání informací o možném trestu v jejich vojenské kariéře je téměř mizivá. Taky můžeme pracovat s verzí, že tito lidé tak propadli vojenskému životu, že nikdo z nich nepomyslel na možnost tuto svou kariéru opustit, a to bez svolení svých nadřízených. Poslední možná domněnka vyplývá čistě ze strohých záznamů u popisu dezertéra. Zde se většinou zapisuje opravdu pouze jméno a pluk, ze kterého utekl, a až díky nadcházejícímu dohledání pluku v dalších pramenech dle příslušného šlechtice lze dopátrat i funkci daného dezertéra v armádě. Nejsm si tedy jistá, zda pokud by se jednalo o tento zcela výjimečný případ, že by se příslušné úřady obtěžovaly s dopisováním pro soudy bezvýznamným sdělením. I proto je velmi těžké dohledat a zcela jasně říct, jak to tedy bylo s poměry sedláků a společností nechtěných mužů v armádě habsburské monarchie ve 2. polovině 18. století. Ve spisech zkrátka zcela chybí jakékoliv stěžejní informace pro případný širší a hlubší výzkum do problematiky pěších vojsk.¹³²

Voják se v armádě také na denní bázi potýkal s celou řadou omezení. Ta vyplývala z nesnesitelných obtíží při přesunu, kdy bylo velmi složité zajistit řádné zásobování armád a v již zmíněném velkém množství nevytrénovaných vojáků a nedostatečném množství vojáků z povolání, kteří měli za sebou řádný výcvik a stali se tak velmi cenným zbožím.¹³³ Odvedenci jakožto zástupci nedobrovolného zrekrutování měli nejtěžší osud, jelikož ti pocítili nejvíce odtržení od své rodiny a obecně krajiny, která jim připomínala domov. Bylo pro ně naprosto nemyslitelné pochopit, proč musí jít do bojů a riskovat svůj život pro jimi vzdáleného vladaře,

¹³¹ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 54.

¹³² SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertěři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255., SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertěři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

¹³³ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 8.

a kvůli pro jejich existenci kolikrát neovlivnitelných záležitostech.¹³⁴ Válka jako taková bezpochyby vyvolávala nejen ve vojácích, ale i v poddanském světě strach.¹³⁵

Už jenom odejít z rukou rakouské armády nebyl vyloženě snadný úkol. Propuštění z armády přicházelo v úvahu pouze z vážných důvodů. Pěšák musel pro propuštění jasně prokázat, že už není fyzicky schopen sloužit, například invaliditou způsobenou následkem válečného zranění, či že zdědil usedlost a musel se o ni postarat.¹³⁶ Navíc dlouhé období služby mělo za následek, že se vysloužilce často vrátil tam, kde už nebyl vítán. Prostředí se mu odcizilo, rodina se změnila nebo v jistých případech už ani nežila.¹³⁷ Dalším problémem pro vysloužilé vojáky se pak jevila neschopnost zařadit se znovu do chodu běžného života. Pro vojáka bylo velmi složité najít si práci, zvláště když mu ukončení služby většinou zařídila právě fyzická neaktivita. Nejlepší možnost uplatnění pro navrátilce představovalo řemeslo, avšak tento způsob života se spíše dědil po generacích a vyžadoval jisté rodinné zázemí, či právě dědické řízení.¹³⁸

Na druhou stranu ale důstojník mohl odejít do důchodu s úplným minimem formalit. Jemu stačilo pouze poslat žádost na dvorskou válečnou radu a sloužit, dokud nedorazí souhlas. To obvykle netrvalo nějak dlouho, ale tou skutečnou překážkou pro odchod ze služby zde však byla možnost uživit se i nadále bez hodností. Důstojníci v habsburské armádě totiž neoplývali těmi největšími prostředky po službě neboli důchodu. Ten činil ročně pouze 100 zlatých pro praporčíka, 150 zlatých pro poručíka a 200 zlatých pro kapitána. Pro muže v 18. století se tak jednalo spíše o almužnu. Dne 2. dubna 1772 oficiální memorandum upozornilo na velký počet již přestárých a zhmožděných důstojníků, kteří díky malým důchodům nemohou být umístěni v invalidovnách, a zároveň za takovéto almužny nedokážou existovat ve světě mimo vojenskou službu a v důsledku tohoto všeho upadají mezi lidi na okraji společnosti žebrající, loupící a celá tato záležitost pouze prohlubuje upadající prestiž jejich důstojnické hodnosti, a tím i celé armády. Stát se o ně tedy později místo zvyšování důchodů kvůli nedostatku financí staral pomocí budování speciálních domů, kde se pro důstojníky mimo službu dostávalo i zázemí.¹³⁹

¹³⁴ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 42.

¹³⁵ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 3.

¹³⁶ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 25.

¹³⁷ Tamtéž, s. 24.

¹³⁸ Tamtéž, s. 32.

¹³⁹ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 35.

2.3. Dezertérovy možnosti po útěku

Nejbezpečnějším způsobem útěku, jak už jsem naznačovala bylo, pokud se vojákovi podařilo utéct za hranice dosahu své armády, nebo pokud byla armáda sama za těmito hranicemi umístěna. Přestože si nejsem zcela jistá mírou pomoci cizinců, minimálně dezertéři těžili z neznámého prostředí pro pronásledující povolane vojáky z jejich mužstev. Pokud se dezertér navíc rozhodl přejít k vojsku nepřítel, mohl tak počítat s velkou podporou a tím menší možností dopadení své staré služby.¹⁴⁰

Když se tedy voják pokusil zběhnout, zbývalo vyřešit, kam se nyní vydat? Mnozí se snažili dostat se domů, což se trochu zdá jako riskantní záležitost. Málokdy a když už, tak s největší pravděpodobností v době míru dokázal dezertér svůj útěk tak dobře do detailů promyslet, že by se zvládl sejit se svou rodinou, zůstat s ní, a dokonce všichni uprchnout za hranice pro získání nové identity.¹⁴¹ Selským rozumem si každý voják uvědomoval, že se stráž jako první půjdou zeptat příbuzných a prohledají místa dezertérovi velmi dobře známá. Ne vždy ale bylo trestní stíhání spolehlivé. Kolikrát tak dezertérovi nic nebránilo v tom, aby se viděl se svou rodinou a nějaký čas doma pobyl.¹⁴² Ti, co nenašli přístřeší u sebe doma, ať už kvůli velké vzdálenosti od místa bydliště, nebo ze strachu z dopadení, zůstávali pro jistotu “na ulici”. Stávalo se také, že toulání po světě bez jakékoliv podpory dezertérovi nepřišlo k chuti, a tak se rozhodl pro znovu obléknutí vojenské uniformy a byl naverbován jinde.¹⁴³ Někteří se snažili potloukat po ulici v přestrojení, aby nebyli dopadeni místními úřady. Zbavit se pestrobarevné uniformy byl první krok k pomyslné neviditelnosti jedince a nové ošacení jakéhokoliv typu zkrátka dezertérovi zařídilo novou identitu, a to alespoň do chvíle, dokud se nějaký z místních nezačal po neznámém cizinci dožadovat jistých informací o jeho osobě. Toto byl příklad 27letého Kristiána Maynera, který se snažil v převleku žebráka splynout s každodenním shonem na litomyšlských ulicích. Dne 4.1.1783 byl tento dezertér zastaven u města Litomyšl v noci o 10. hodině místními obyvateli Václavem Perškou a Janem Hremšem. Ti ho šli okamžitě nahlásit, přičemž třetí Josef Lana mezitím dezertéra zadržoval. Kristián Mayner dle výpovědi využíval převleku pro získání zásob, které mu cestou z pluku již došly. Do města se vydával vždy v noci, aby nebyl tolik nápadný. Bohužel se po setkání s výše jmenovanými poddanými k dezerci přiznat zkrátka musel, a to kvůli absenci jeho dokladů.¹⁴⁴ Doklady neboli vojenské pasy byly již od 17. století základní výbavou vojáka, které zaručovaly, že daný muž ve službě

¹⁴⁰ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 71.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 104.

¹⁴² Tamtéž, s. 104.

¹⁴³ Tamtéž, s. 104.

¹⁴⁴ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, *Desertéři a odměny.*, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

má povolení nacházet se mimo své vojsko. Pomocí těchto pasů tak mohl zcela obyčejný sedlák poznat, zda se právě setkal s vojákem nebo dezertérem. Tento pas byl vydáván každému vojákovvi, který cestoval sám, nebo ve skupině čítajících do 10 mužů. Pasy však v dobách 17. a 18. století nedokázaly svou kvalitou a unikátností odolávat možnosti padělání. Krátce po uvedení těchto dokladů se po habsburské monarchii začali velmi rychle šířit dezertéři s velmi uvěřitelným padělkem. V roce 1749 se tak ve válečných člancích můžeme dočíst nového trestního činu, a to padělání pasů.¹⁴⁵ Mít tyto pasy u sebe byla pro dezertéra dalo by se říct výhra. Je obtížné představit si, do jaké míry se civilní muž dokázal setkat s vidinou originálu, padělek tak mohl poznat jen zřídka, a dezertérovi to v tu chvíli otevřelo pomyslné dveře skrz dané město či vesnici dál za svým cílem. V lanškrounském a litomyšlském panství se padělky dokladů hodily zrovna tak. Ze všech možných mnou nasbíraných případech o dopadení dezertéra je téměř většina závisející právě na absenci těchto dokladů, což bylo stejně jako uniforma velkým varováním pro procházejícího člověka, který na muže narazil.¹⁴⁶ Rychtář z Opatova například na jeden takový padělek narazil, když mu ho dne 24. 8. 1783 předložil Jan Gudinus, muž z pěšího pluku Františka Moritze Lacyho. Rychtář falešné doklady poznal, jak sám ve své výpovědi píše. „...*Takže když jsem ho zastavil kvůli pasu, nejenže mi dal svůj pas, ale hned jsem si uvědomil, že tento pas je falešný. Proto jsem ho zastavil jako dezertéra a nechal ho podrobit křížovému výsledku...*“ K dezerci se Jan Gudinus nakonec přiznal a rychtáře čekala odměna ve výši 24 zl.¹⁴⁷

Dalším takovýmto případem pro zamaskování své identity je dle tabulky vytvořené a podepsané dne 11. 10. 1785 Lorenc Dvořák. Spis nám ho představuje jako 21letého dezertéra z neznámého pěšího pluku, který ale dle komunikace s úřady patřil pod město Chrudim. Byl to svobodný katolík, který utekl bez své uniformy a protloukal se zemí ve farmářských šatech.¹⁴⁸

Další otázku, kterou je třeba si položit je, zda se vojákovvi vyplatilo utéct z armády sám, anebo zda mít komplice? Nemůže být jednoduší být na daný problém ve více lidech? Anebo velký shluk neznámých lidí naopak vzbuzoval větší pozornost v očích místních obyvatel? Dne 29. 9. 1778 vydal vrchní úřad Litomyšl tzv. Souhrnné šetření o dezertérech pluku Eduarda

¹⁴⁵ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 73.

¹⁴⁶ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437., SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

¹⁴⁷ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437. („...*da also derselben um den Pass angehalten, so hat er mir nicht nur reikommenden fällschen Pass, Ich erkante aber gleich, daß dieser Paß samt archreuhete grund fallsh sind. Daher habe ihn als einen Deserteur angehalten und Kreuzweis schlüssen lassen...*“)

¹⁴⁸ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

D'Altona. Nejprve byli k osvětlení celé situace o velké skupině dezertérů vyslechnuti sedláci, kteří sem tyto zběhnuté vojáky přivedli. Jmenovali se Frantz Hustig a Andrejs Muller z Lanškrouna a Paul Vorlička, August Schiller a Paul Horvát z Jamné nad Orlicí. Ti podali následující svědectví, že dne 25. 9. večer přišlo do Jamné nad Orlicí 10 neznámých mužů a žádali samotného rychtáře o ubytování. Rychtář dle zápisu okamžitě poznal, že se jedná o skupinu dezertérů, jelikož na jeho žádost mu žádný z nich nepředložil identifikační doklady. Muži byli tedy ubytováni a rychtář je nechal hlídat třemi strážnými, což se však ukázalo jako velice slabá obrana, jelikož dezertéři pojali podezření o prozrazení a 26.9. ráno někteří muži utekli. Rychtář nechal zbylé přísněji střežit a vyzval sedláky, aby se vydali za 5 muži, kterým se podařilo zmizet. Mnozí sedláci tak skutečně učinili a na koních dezertéry skutečně dohnali v nedalekém lese. Podařilo se jim dopadnout 3 z nich, ale zbývající 2 se ztratili v údolí, kam sedláci nemohli se svými koňmi kvůli rozsáhlým bažinám. Poté následovaly výslechy dezertérů, jejichž jména jsou Baltazar Příbřický, Kazimír Palga, Adalbert Vohlávek, Mates Sevada, Řehoř Doubrava, Šimon Tykánek, Gabriel Bohmanovský a Josef Pleška. V protokolu o proběhlém výslechu jednohlasně vyplývá, že byli tito muži před 5 týdny ve svých vesnicích chyceni a naverbováni jako rekruti a odvezeni pro převezmutí svým plukem, o kterém však nevědí, jaký to měl být. Při převozu se seznámili s dle prvního pohledu bohatým rekrutem jménem Vojtěchovský, který jim řekl, že je všechny bezpečně dovede zpět domů. Pokud s ním chtěli jít, museli se dohodnout o zaplacení Vojtěchovskému za pomoc, a nakonec se jim tak ve velké skupině bez bližších detailů podařilo utéct při transportu v lesích. V lesích nějaký čas pobývali bez toho, aniž by vešli do nějaké vesnice kvůli velkému riziku odhalení. Nakonec došli z nedostatku zásob do již zmíněné Jamné nad Orlicí, kde požádali rychtáře o nocleh. Baltazar Příbřický, Kazimír Palga, Adalbert Vohlávek, Gabriel Bohmanovský a Josef Pleška se nakonec ukázali jako muži, kteří zůstali v ubytovacím prostoru v Jamném nad Orlicí a již nechtěli dále utíkat. O osudu dvou mužů, které se nepodařilo chytit víme to, že jeden z nich, Josef Pleška se poté přihlásil jako dezertér u rychtáře ve vesnici Výprachtice. Poté, co se 2. ledna 1779 dostavili soudci, přichází poslední zápis k tomuto případu. Dezertéři se ke svému činu zběhnutí z armády přiznali již rychtáři, a v tento den i přihlížejícím soudcům.¹⁴⁹

2.4. Generální pardon

Rakouský rodák a kapitán pěchoty Johann Nahlik napsal o dezerci a následujících postupech pojednání, které se jeví jako ten nejsprávnější postup při řešení tohoto trestného činu. Za dezertérem měly být vyslány příslušné hlídky s sebou nosící plakáty s popisy

¹⁴⁹ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

hledaného muže, které následně rozvěšovaly po okolí. Plakáty však nebyly tím jediným a hlavním klíčem k nalezení uprchnutých vojáků, hlavní byla motivace civilního obyvatelstva k pomoci při pátrání a přivedení dezertéra příslušným úřadům. Velkou odměnou bývaly peníze, takže z motivační strany se dalo obyvatelstvo velmi účinně zainteresovat. Dalším postupem pro chycení dezertérů pak následoval vzájemný dezertérský kartel, jakožto dohoda o vydání osob ze spřátelených zemí. Posledním bodem pro zajištění dezertérské činnosti pak následovaly čas od času vydávané generální pardony, kterými se nyní budu věnovat.¹⁵⁰

Jak jsem již nesčetněkrát zmiňovala, a ještě v dalších kapitolách zmiňovat budu, dezertéra za svůj čin stihl trest. A častokrát se jednalo o trest nejvyšší, o zaplacení svým životem. Marie Terezie se však prezentuje jako velice humánní panovnice a na jejích změnách v průběhu vlády se to několikrát ukázalo. Dezerci ale pokládala za zradu a v pozdější kapitole představím i její patenty a zákony o nemilosrdném stíhání jak zběhů, tak i nápomocným obyvatelům habsburské monarchie. Mezi těmito patenty však ostře vybočuje jeden, který svou povahou a také faktem, že je jako málokterý napsán v českém jazyce, ukazuje buď pomyslnou dobrotivost a slitování se nad tímto zločinem, nebo možná zoufalost nad hojností tohoto skutku.

Marie Terezie vydávala za průběhu své vlády tzv. Generální Pardony. Ty měly platnost půl roku, a pracovaly s motivem, že dezertér by se zpátky možná vrátit chtěl, avšak v něm převládá strach o okamžitou ztrátu svého života. Tuto myšlenku dle mého názoru podporuje právě předchozí popis chycení dezertérů v Jamném nad Orlicí. Císařovna tuto myšlenku podpořila následujícími slovy:

„...Dáváme na vědomí jednomu každému, jakéhokoliv stavu, důstojenství, neb povolán býti mohl, zvláště pak oněm v tomto království českém skrytě jsoucím a usedlost nabitým neb usedlým býti odběhlícím ... že mnozí císařsko-královští odběhlíci, jenžto dosavadně ve zdejších království soukromě se zdržovali, zvláště ale ti, kteří již usedli nebo usedlými činiti se chtějí ... že všichni ti odběhlíci, jenžto před prvním dnem posledního měsíce listopadu předešlých časů z vojny odešli, a v tomto království se usadili, pokud oni ode dne o tohoto patentu vyhlášení v šesti měsících se sami udají, tímto způsobem se vykoupiti mohou ...tak jednoho a druhého tudy z vojenské povinnosti, též z přísahy propuštění a všeho trestu osvobození a zproštění býti mají. Pokud by ale jeden nebo druhý odběhlík v šestiměsíční lhůtě se neohlásil a byl potom poznán a dopadnut, proti těmž s větší ostrostí dle vojenských artikulů pokračováno bude. Pročež se také přítomný patent k tomu cíli a konci vůbec publikuje a rozhláší, aby všichni odběhlíci tuto vědomost nabili, tuto císařsko-královskou milost sobě uplatnili, naproti tomu ale nevyhnutelnému přísnému trestu konečně varovati se mohli.“¹⁵¹

¹⁵⁰ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 71.

¹⁵¹ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Vydání generálního pardonu pro sběhy, i.č. 76, sign. D2, kart. 25. („*Milosti Římské císařovny, v Německu, též české královny respektive skutečné jedné a*

Toto byl jeden z mnoha vydávaných generálních pardonů v dobách armády Marie Terezie. Všechny tyto pardony byly v podstatě stejné, měnily se pouze datумы, částky či doba. Pokud se dezertér rozhodl vrátit, armáda ho bez trestu přijala a voják dál pokračoval v naplňování svých povinností pro habsburskou monarchii. Marie Terezie však tyto pardony opatrovala datem, do kterého se voják sám vrátit musí a pokud tak neučiní a bude dopaden, stihne ho trest smrti. Jinými slovy generální pardon bylo jakési podání pomocné ruky všem zběhům, kteří se chtějí vrátit do služby. Císařovna tak jako by říkala, že co bylo, bylo a chybovat je lidské. Nyní má zběh jedinečnou příležitost smazat svůj hřích v podobě útěku a začít v armádě znovu s čistým štítem.

jiné rady, zřízení království místodržících a nejvyšších lenní sudí, též přisedící císařskokrátovské deputace v království českém. Dáváme na vědomí jednomu každému, jakéhokoliv stavu, důstojenství, neb povolání býti mohl, zvláště pak oným v tomto království českém skrytě jsoucím a usedlost nabitým neb usedlým býti odběhlicím: Kterak tak představuje nejvyš dotčené její císařské krátovské milosti věrno poslušní stavové tohoto království českého nepoddanějíc, jakby se příčinou nyní do této země vtrhnoucího většího počtu vojska přihoditi se mohlo, že mnozí císařsko-krátovští odběhlici, jenžto dosavadně ve zdejším krátovství soukromě se zdržovali, zvláště ale ti, kteří se již usedli nebo usedlými činiti se chtějí. Pak od svých regimentů poznání a dle jim přináležející moci požádání neb za slávu vzati neb k odolání toho ven ze země prchnouti, tudy však takové usedlé nebo usedlost pohledávající mužstvo následovně tolik kontribuentů vjíti by mohlo, nejpoddanějíc nadřečené její císařské milosti jsou se dožádali. By nejvýše ona téměř a takovým odběhlicům z vojny se vyplatiti a v zemi setrvati moci nejdobrovolněji ráčila. Jakož tedy její císařská krátovská milost, ačkoliv sice pravení odběhlici pro své těžké křivo-přísahy dopuštění milosti nezasluhují, nýbrž mnohem více pro tak náramně vzniklé odbíhání dle vojenských artikulů je potrestati třeba vztahuje, z přirození nejvyšší dobrotivosti své a na požádání svrchu podotknutých stavů, přeci nejmilostivěji povoliti sobě oblíbila: Že všichni ti odběhlici, jenžto před prvním dnem posledního měsíce listopadu předešlých časů z vojny odešli, a v tomto krátovství se usadili, pokud oni ode dne o tohoto patentu vyhlášení v šesti měsících se sami udají, tímto způsobem, se vykoupiti mohou. Totižto když ti, kteří od péchoty utekli k jiným službám vojenským schopného muže s oděvem za sebe postavějí a ti peníze 52 zl 30 kr zpátky navrátějí, pakli by i koně s sebou vzali, následovně císařsko-krátovské pokladnici jej odstranili, tolik za něho zadosti učinění: kdežto po vykonání tak jednoho a druhého tudy z vojenské povinnosti, též z přísahy propuštění a všeho trestu osvobození a zproštění býti mají. Pokud by ale jeden nebo druhý odběhlic v šestiměsíční lhůtě se neohlásil a byl potom poznán a dopadnut, proti těmž s větší ostrostí dle vojenských artikulů pokračováno bude. Pročež se také přítomný patent k tomu cíli a konci vůbec publikuje a rozhlašuje aby všichni odběhlici tuto vědomost nabili, tuto císařsko-krátovskou milost sobě uplatnili, naproti tomu ale nevyhnutelnému přísnému trestu konečně varovati se mohli. Dán na krátovským hradě pražským, 30.12.1748.“)

3. Dezertěři v Litomyšli a Lanškrounu

Má práce se soustřeďuje na pozorování dezertérů v době 2. poloviny 18. století ve dvou panstvích, a to v Litomyšli a Lanškrounu. Tato panství shromažďovala spisy a zápisy o soudním řízení dezertérů vojenských pluků, které pod tato panství spadaly.

Lanškroun má své počátky v dobách 13. století, kdy se první zmínky objevily v souvislosti s hradem Lanšperk, což byl správní střed tehdejší krajiny. Co se týče spravování panství pro mnou sledované období, Lanškroun byl od roku 1686 majetkem Lichtenštejnů, kdy prvním majitelem tohoto šlechtického rodu byl Jan Adam Ondřej z Lichtenštejnu a posledním známým Jan II. Celé toto panství spravoval hejtmanský, později vrchnostenský úřad. Koncem 19. století činila celková rozloha panství 5.946,78 ha.¹⁵² Při prozkoumání tereziánského katastru se ukazuje, že pod lanškrounské panství spadala velká míra svého okolí. Zmínit zde mohou například v soudních spisech jmenovanou Jamnou nad Orlicí, Albrechtice nebo Sázavu.¹⁵³

Celé panství Litomyšl bylo po českém území nechvalně proslulé velkou zadlužeností, která se táhla po většinu doby jeho historie. Litomyšlské zámecké panství vlastnilo kolem sebe více jak 60 vesnic a v období 17. až 19. století převyšovalo svou rozsáhlostí území dnešního okresu.¹⁵⁴ S ohledem na mé bádání je třeba zmínit území, jako Benátky, Trstěnice, Lubnou, Osík, Cerekvici nad Loučnou, Kozlov, Semanín, Opatov, Dětrichov, Koclířov nebo třeba Chmelík, neboť z těchto vesnic posázeli mnou pozorovaní dezertěři.¹⁵⁵

¹⁵² CIBULKOVÁ, V. Velkostatek Lanškroun 1531 – 1951, Inventář – Úvod. Zámorsk 1963, s. 1-4.

¹⁵³ CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTOTAL, František edd., *Tereziánský katastr český, Rustikál (kraje A – CH)*. Svazek 1. Archivní správa ministerstva vnitra, Praha, 1964. s. 302 – 303. (celý seznam: Jablonné nad Orlicí, Dolní Třešňovec, Horní Třešňovec, Albrechtice, Sázava, Žichlínek, Luková, Trpík, Květná, Anenská Studánka, Helvíkov, Třebovice, Damník, Rudoltice, Ostrov, Skuhrov, Rybník, Parník, Lhotka, Zhoř, Vlčkov, Řetová, Řetůvka, Dlouhá Třebová, Hylváty, Horní Libchavy, Dolní Libchavy, Černovir, Knapovec, Dolní Houžovec, Horní Houžovec, Dolní Dobruč, Horní Dobruč, Jakubovice, Dolní Čermná, Horní Čermná, Petrovice, Bystřec, Jamná nad Orlicí, Orličky, Čenkovice, Výprachtice, Dolní Heřmanice, Horní Heřmanice, Herbortice, Lanšperk a Kerhartice.)¹⁵³ BURDOVÁ, Pavla – CULKOVÁ, Dagmar – ČÁŇOVÁ, Eliška – LIŠKOVÁ, Marie – RAJTOTAL, František edd., *Tereziánský katastr český, Dominikál*. Svazek 3. Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, Praha, 1970. s. 205. (celý seznam: Luková, Žichlínek, Wurtzel, Výprachtice, Petrovice, Scheibe, Lanšperk, Horní Libchavy, Dolní Libchavy, Dlouhá Třebová, Parník, Damník, Rudoltice, Luková, Česká Třebová, Dolní Čermná, Dolní Dobrouč, Horní Dobrouč, Ostrov, Jablonná nad Orlicí, Horní Heřmanice, Ústí nad Orlicí, Knapovec, Řetová a Dolní Libchavy.)

¹⁵⁴ SKŘIVÁNEK, Milan. *Úvod panství*, In: Velkostatek Litomyšl. Zámorsk, 1984. s. 1-6.

¹⁵⁵ CHALUPA, A. – LIŠKOVÁ, M. – NUHLÍČEK, J. – RAJTOTAL, F. edd., *Tereziánský katastr. Rustikál*. s. 306–307. (celý seznam: Lány, Zahájí, Záhrad, Litomyšl (předměstí), Benátky, Čistá, Trstěnice, Karle, Květná, Pohora, Kaliště, Lezník, Třemošná, Lubná, Střítež, Široký důl, Poříčí, Horní Újezd, Osík, Vidlatá Seč, Chotěnov, Morašice, Lažany, Řikovice, Javorník, Bučina, Hrušová, Cerekvice nad Loučnou, Tržek, Nedošín, Kornice, Bohuňovice, Zálší, Němčice, Svinná, Pazucha, Kozlov, Semanín, Strakov, Janov, Mikuleč, Opatov, Opatovec, Dětrichov, Koclířov, Kamenná Horka, Český Lačnov, Vlčkov, Sedliška, Sebranice, Dolní Újezd, Morašice, Újezdec, Horky, České Heřmanice, Vračovice, Přivrat, Pešice, Na Braunarce, Pohodlí, Svata Katerina, Kamenné Sedliště, Poříčí, Višňáry, Řídký, Vysoká, Tisová, Orlov, Podšvábí, Netřeby, Dubinka, Člupek, Pudilkam Pohora,

3.1. Představení problematiky na základě velkostatků

V dobách míru 18. století najdeme na území habsburské monarchie jednotlivé pluky rozptýlené po okolí, místo shluku velké jednotné armády.¹⁵⁶ Pluky se v mírové době každé tři roky přesunovaly na nové lokality. Jedna z myšlenek těchto změn je právě i nebezpečí navázání nových vztahů a přátelství s místními obyvateli, což by vojákovi usnadňovalo případný útěk.¹⁵⁷ Od roku 1769 všechny pluky rakouské armády obdržely čísla. Podle těch se dal velmi jednoduše vyhledat jednotlivý pluk.¹⁵⁸ Dříve však měly pluky jména, respektive nesly jména svých majitelů – plukovníků. A přestože tomu mělo být po roce 1769 jinak, v zápisech z Litomyšle a Lanškrounu se pluk stále zapisoval dle starých standardů. V panství Litomyšl, odkud je zpracovávána má první část práce o dezertérech můžeme narazit na pluk Františka Václava Wallise, Kajetána Františka Krakowského z Kolowrat, Františka Moritze Graf Lacyho, pluk Josefa Marii z Colloreda, Jakoba von Preisach, Karla Marii Raimunda z Arenbergu a Josefa II. Kaisera.¹⁵⁹ V Lanškrounu jakožto v druhém mém sledovaném panství jsem narazila na dva pluky, které se v zápisech obou měst opakují. Je tedy možné, že pluky šlechticů nabíraly nové rekruty z obou blízkých měst, nebo se jedná o pluky dlouhou dobu operující v místech mezi těmito městy, kam utíkali vojáci odmítající pokračovat ve službě. Velkou roli v tom bude hrát i fakt, že od roku 1771 byly plukům přiděleny verbovací okresy pro získávání nových zástupců lidské síly, a to v místech jejich pobývání.¹⁶⁰ Až díky dohledání majitelů díky knize od Alfonse von Wrede se mi podařilo zjistit, že se jedná pouze o jeden pluk, který později změnil majitele a tím i své jméno, a tudíž i jméno v zápisech. Pluk, ze kterého pocházela většina dezertérů pohybujících se v okolí panství Litomyšl a Lanškroun patřil Dominikovi de Fabris de Santo – Tomiottimu. Jeho pluk se pyšnil tímto názvem od roku 1773 do roku 1790, kdy se majitel změnil na Eduarda D'Altona, a to po dobu tří let.¹⁶¹ V Lanškrounu máme dále dezertéry

Suchá, Hvězda, Nový Rybník, Gajer, Mikulečm Kukle, Starý Valdek, Košire, Víska, Hřebeč, Brlenka, Ostrý Kámen, Borová Krčma, Janov, Chmelík, Litomyšl, Dolní Sloupnice, Voděrady, Džbánov, Jehnědí, Desná, Mladočov, Budislav, Jarošov, České Heřmanice a Příluka). BURDOVÁ, P. – CULKOVÁ, D. – ČÁŇOVÁ, E. – LIŠKOVÁ, M. – RAJTORAL, F. edd., *Tereziánský katastr*. Dominikál. s. 206. (celý seznam: Litomyšl, Pernštýn, Hrabněčinský Dvůr, Čistá, Pohodlí, Trautmannsdorf, Sedlišťka, Horky, Tisová, Česká Heřmanice, Hvězda, Opatov, Semanín, Květná, Mikuleč, Cerekvice nad Loučnou, Heřmanice, Vračovice, Čistá, Trstěnice, Sebranice, Široký Důl, Dolní Újezd, Mladočov, Morašice a Koclířov).

¹⁵⁶ DUFFY, Ch., *The military experience.*, s. 106.

¹⁵⁷ DUFFY, Ch., *The army of Maria Theresa.*, s. 54.

¹⁵⁸ PETRÁŇ, J., *Počátky českého národního obrození.*, s. 113.

¹⁵⁹ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

¹⁶⁰ GRULICH, J. - ČERNÝ, V., *Venkované a služba v armádě.*, s. 1–45. s. 10.

¹⁶¹ WREDE, Alfons. *Geschichte der k. und k. Wehrmacht: die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.* Wien: Seidel, 1905.

zapisované pouze z dalších svou pluků, a to knížete Adam Batthyány-Strattmanna a Václava Antonína, knížete z Kounic a Rietbergu.¹⁶²

Interakce mezi správními úřady o dezertérech v Litomyšli a v Lanškrouně vypadala ze spisů následovně. Pokud byl dezertér pouze hledán anebo už nalezen, byl odveden na zmíněná panství, kde o tom byla zapsaná zpráva. Pokud byl však dezertér nalezen v přilehlých vesnicích, informoval o tom korespondenčně prvně místní rychtář. Například úředníci královského krajského úřadu v Chrudimi si 26. října 1774 zapisovali informaci o soudním řízení s dezertérem, jejichž důkazy zasílá právě nejmenovaný rychtář z nedaleké obce.¹⁶³ Poté, co proběhly tyto úvodní zápisy, předávala se zpráva tomu hlavnímu, nadřízenému královskému úřadu, což byl v případě obou sledovaných panství královský krajský úřad v Chrudimi. Ten dostával veškeré informace o dopadených dezertérech, o jejich výpovědi, o výpovědi svědků, řešil vyplácení odměn a také nařizoval potrestání. Například 26. 3. 1770 královský úřad Chrudim v zástupu svých úředníků nařizuje předání dezertéra Andreyse Mullera, utečence z regimentu hraběte Josefa Marii z Colloreda ke dvou letům vojenské služby. Takto povolovaný rekrut měl být předveden k výše zmíněnému pěšímu pluku a zpráva o případu měla být do Chrudimi přinesena do 14 dnů.¹⁶⁴ Až na občasnou přidělenou prodlouženou vojenskou službu je zde z dochovaných zpráv trest od úřadu stále stejný.

Bylo na náležitých panstvích, aby zjistily finanční situaci a také majetnost dezertéra a zařídily, že o to vše provinilý přijde. Téměř veškeré spisy o dezertérech z Litomyšle a z Lanškrounu v sobě tak obsahují toto nařízení s prosbou o zpětnou vazbu, zda vše proběhlo tak, jak mělo.¹⁶⁵ Pro poněkud jasnější představu o vzhledu takovýchto nařízení nám může například posloužit zpráva z úřadu v Chrudimi z roku 1797, který nařizuje litomyšlskému panství zabavit majetek jistého dezertéra, a který je pouze jeden z mála naprosto stylisticky stejných nařízení královského krajského úřadu. „*Úřední dekret o konfiskaci majetku uprchlého prostého Jakuba Bohatého z Trstěnic. Litomyšlská kancelář! Podle vrchnostenského rozkazu z 20. července 1797 je nařízeno dezertéra Jakuba Bohatého, rodáka z Trstěnic od 4. praporu, v případě nálezu zastavit, předat nejbližšímu vojsku, zahrnout jeho majetek pro Cerario Militare a úspěch co nejdříve ohlásit. Královský krajský úřad Chrudim 28. července 1797.*“¹⁶⁶

¹⁶² SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertěři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertěři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255., SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertěři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

¹⁶⁶ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertěři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437. (*Konigle Creis Amt verordnung wegen Confisurung den Vermogen des entweichene gemeine Jakub Bohaty von Trstēnitz. Litomyšl amt!*

Konfiskace majetku dezertéra se však řídila přísnými pravidly a musela se například vztahovat pouze na obviněnou osobu z dezerce, nikoliv na rodinu. Společné jmění a majetkové zázemí se tak mělo patřičně rozdělit, a manželka dezertéra se musela u soudu nejprve zprostit viny z jakékoli spoluúčasti na manželově útěku. Dále se musela rozvést a následně se, pokud možno znovu vdát anebo se v této zemi jiným způsobem usadit.¹⁶⁷

Například u zápisu z 13. července roku 1786, kdy královský úřad Chrudim píše na vrchní úřad Lanškroun, že Josef Händl, rodák z Treibitz (dnešní Třebovice), uprchl od pluku Dominica de Fabris de Santo – Tomiottiho a jeho případný majetek má být zabaven, odveden válečné kase a provedení pokynů má být oznámeno zpět na královská krajský úřad.¹⁶⁸ Téměř o dva roku déle úředníci z Chrudimi 20. listopadu 1788 píší na lanškrounský vrchní úřad, aby zařídil konfiskaci majetku dezertéra Johanna Schulla a předvolá ho na chrudimské hejtmanství. Lanškrounský hejtman na to 18. 10. 1788 reaguje zprávou, že po zjištění situace Johanna Schulla z královského pěšího pluku Dominica de Fabris de Santo – Tomiotti oznamuje, že dezertér nemá žádný majetek.¹⁶⁹ A abych poukázala i na jiné panství, zámek Litomyšl v zástupu svého úředníka píše na úřad v Chrudimi 10. 5. 1797 o dezertérovi Václavu Peškovi z Cerekvice, jelikož soud má zkontrolovat, zda po něm zůstal nějaký majetek k zabavení. Podle zprávy však Václav Pešek nemá žádného jmění, poněvadž i jeho rodiče bydlí ve vsi Cerekvice a živí se jen dobročinností sousedů a také žebrotou.¹⁷⁰

Jak se ukazuje, dezertér byl opravdu většinou nemajetný muž. Avšak pokud se po něm dochoval minimálně nějaký peníz, částka, kterou úřad vybral, putovala rovnou příslušnému regimentu, od kterého dezertér unikl. Jednalo se tak o takové bolestné, aby se pluk “vzpamatoval“ ze ztráty jednoho ze svých mužů. Byl to opravdu ten nejvíc častý zásah úřadů do potrestání vojenských zběhů z hlediska mého bádání. Těchto případů se zachovala velká řada, při níž se situace opakuje stále dokola stejným způsobem, jen se nám mění data, osoby a pluky.

Úředníci v Chrudimi informují 12. 9. 1785 litomyšlský vrchní úřad, že má zabavit majetek Františku Sieglovi, dezertérovi z regimentu Dominica de Fabris de Santo – Tomiottiho.

Gemäs einer hohen Gubmissir von 20. curr wird derselben aufgetragen, den von 4. bataillon meinendig gewordenen aus dem Ort Střenitz aber gebürtigen Deserteur Jakob Bohatý im Betrettungsfalle anzuhalten, dem nächstem Militär zu übergeben, sein etwanges Vermögen pro Cerario Militare einzubeziehen, und von dem Erfolg ehest den Bericht anher zu erstatten. Konigle Kreis amt Chrudim den 28. July 1797.)

¹⁶⁷ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 99.

¹⁶⁸ SOA HK, AO Zámrsk, VS Lanškroun, Desertěři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ SOA HK, AO Zámrsk, VS Litomyšl, Desertěři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

Majetek má zabavit a přivést ho sem do Chrudimi. Semanínský rychtář sepisuje prohlášení vrchnímu soudu a oznamuje 19. 9. 1785, že majetek dezertéra Františka Siegla se skládá pouze ze 2 tiskařských forem a 2 plstí. U sedláka Josefa Siegla nechal ještě 1 zl 10 dr, ale u souseda Schmaltze zanechal 1 zl dluh.¹⁷¹ V panství Lanškroun byl 13. června 1789 dopaden dezertér, který ale vlastnil finanční obnos bez jakýchkoliv dluhů. V tom případě vypadal postup následovně. Co nejposlušněji panství oznamuje, že Josef Verner, který dezertoval od pěšího pluku Dominica de Fabris de Santo – Tomiottiho, nemá v rodné obci Sichelsdorf (dnešní Žichlínek) žádného majetku, ani tam nebydlí. Ale má u vrchnostenského sirotčího úřadu v Lanškrouně uloženo 18 zl ¾ dr. Těchto osmnáct zlatých, které byly vyplaceny vrchnostenským královským krajským úřadem Chrudim jakožto zkonfiskovaný majetek opuštěného obecního pána Josefa Wenera, konfiskovaný úředníky na panství Lanškroun, putoval do regimentu Dominica de Fabris de Santo – Tomiottiho.¹⁷² Podobný případ pak královský krajský úřad za pomoci svých pověřených osob v Chrudimi zapisuje 16. 8. 1791, kdy nařizuje úředníkům litomyšlskému vrchnímu úřadu vznést obvinění z dezerce na Matese Pukrábka z pluku Eduarda D'Altona a zabavit tak jeho majetek, pokud nějaký má. Litomyšl v zástupu hejtmana 20.8.1791 zjišťuje dle sirotčího fondu, že Mates Purkrábek je v sirotčím důchodu od roku 1790 s kapitálem 17 zl 41 dr. Ty pak byly v hotovosti z fondu vyplaceny a předány k vyřízení. Litomyšlští úředníci nařizují předání těchto peněz pluku Eduarda D'Altona záznamem z 20.8.1791 a vysvětlením, že právě z tohoto pluku Purkrábek utekl.¹⁷³

V těchto vybraných případech se nám opakuje jedna spojující informace, a to, že se hledalo v sirotčích kasách. Sirotci byli velmi důležitou složkou armády. Vrchnost jim měla zajišťovat právní ochranu, realita byla ovšem jiná a sirotci se často stávali prostředkem levné pracovní síly pro vrchnost i poddanská hospodářství a v nouzi fungovali coby noví rekruti. Sirotci se zapisovali do sirotčích knih, které také najdeme pod pojmy sirotčí registra, knihy stavuňků, či v německém jazyce „*Waisenregister*“ či „*Waisenstellungregister*“. A pro tuto práci je důležitý fakt, že vzhledem k nedostatku pracovních sil, který nastal v důsledku masové ztráty obyvatel ve třicetileté válce, byla sirotčí evidence rozšířena a najdeme zde veškeré poddanské obyvatelstvo. Seznamy pomáhaly šlechtickým velkostatkům mít všeobecný přehled o svých poddaných. Evidence sirotků by správně měla přetrvávat do doby, kdy se díky sňatku, převzetí hospodářství nebo živnosti osamostatní, ale jak jsem již zmiňovala, sirotčí registr se později stal spíše velkým seznamem všech poddaných a mezi sirotky tedy doživotně figurovali lidé,

¹⁷¹ SOA HK, AO Zámbrsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

¹⁷² SOA HK, AO Zámbrsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

¹⁷³ SOA HK, AO Zámbrsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

kteří zůstali na světě bez uzavření manželství, bez dědického řízení či bez zděděného řemesla.¹⁷⁴ A právě sem se tedy dívaly úřady pro zjištění majetku a finančního stavu uprchlého vojáka. Zjišťovala zde aktiva a pasiva daného člověka, v jakém stavu je jeho hospodářství, pokud nějaké má a zda disponuje případným vybavením, které by se dalo zabavit. Sirotčí knihy sloužily hlavně i pro zjištění možného dědictví, byly předpokladem pro správné rozdělení majetku mezi dědice a stanovení, jaký podíl kdo zdědí. Dědic měl však na cokoliv právo pouze v případě, že na tom není zadán dluh.¹⁷⁵ „*Obecně se v sirotčích knihách objevují zápisy týkající se pouze těch zemřelých, kteří v době úmrtí vlastnili nějaký majetek, i když někdy velice skromný, a po nichž bylo co dědit.*“¹⁷⁶

¹⁷⁴ GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. Monographia historica. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7394-091-1. s. 73-74.

¹⁷⁵ SIGLOVÁ, Tereza. *Úvěr a zadlužení obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-113-1. s. 37.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 39.

4. Dezertéři a venkovská společnost

Definovat něco takového, jako byla venkovská společnost 18. století je sama o sobě problematická úloha. Venkované nikdy nebyli sociální skupinou, která by se dala jednoduše definovat, jelikož na každém místě měla své vlastní charakteristické prvky.¹⁷⁷ Pod samotným názvem „Venkovská společnost“ si můžeme představit právě rozsáhlou škálu různých sociálních skupin, které ale byly všechny podřízené svému pánu, své vrchnosti. Dá se tím říct, že celou životní linii jim tak zcela nepopíratelně naplánovala a diktovala nejen morální struktura novověkého světa, ale hlavně samotná šlechta. Venkovan si tak byl zcela jist nadřazeného postavení své vrchnosti, která mu na oplátku podřazenost oplácela správou soudů, činností svých vrchnostenských úředníků a celkově svým hospodařením a dohledem. Pochopitelně i instituce, jako je církev patřila též ke složkám, ke kterým prostý venkovan směřoval svou podřízenost.¹⁷⁸

Také počet venkovské populace je problematika hodná vícero výzkumů, prací a bádání doplněné o smysl historika umět si jistě chybějící informace domyslet. Z konceptu učení o novověké každodennosti a skladby obyvatel novověkého světa víme, že venkovská společnost čítala bezmála 90% veškerého obyvatelstva.¹⁷⁹ Dopátrat se ale něčeho, jako je celkový soupis obyvatel byl zásadní problém v bádání o starší historii. Negramotné venkovské obyvatelstvo se nějak nemohlo podílet na vytváření těchto seznamů – to měla na starost právě již zmíněná vrchnost. Sčítání obyvatelstva, jako například v 17. století, které se opíralo o informace v souvislosti s náboženskou situací, jako byl soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651, evidovaly jen a pouze osoby schopné své zповědi, tedy populaci dospělého věku.¹⁸⁰ Jak jsem již zmiňovala, určení přesného počtu obyvatelstva před nařízeným sčítáním lidu v roce 1754 vyžaduje číst mezi řádky, vycházet z možných hypotéz a přibližných odhadů. Nemůžeme tedy pracovat s přesnými čísly pro poukázání lokalit v oblasti Litomyšle a Lanškrounu, které by byly pro tuto práci přínosem. *„Jakékoliv souhrnné údaje o počtech narozených, oddaných a zemřelých až do poloviny 18. století chybějí. A tak i výsledky sond týkající se populačního vývoje v regionálním měřítku se zpravidla konfrontují s již dříve vytvořenými odhady počtu obyvatelstva celé země.“*¹⁸¹

¹⁷⁷ BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel (ed.). *Člověk českého raného novověku. Každodenní život*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3. s. 168.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 167.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 167.

¹⁸⁰ GRULICH, J. *Populační vývoj*., s. 73.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 28.

O venkovské společnosti však víme, že je to skupina složená z usedlíků. Lidé se neradi přesouvali do jiných končin a důvody ke stěhování obyvatelstva ani nebyly nijak závažné. Člověk se tak radši zdržoval ve svém kraji na území, které pro něj bylo a on sám ho považoval za bezpečné. Člověk toto místo velmi dobře znal a odchod pro něj tedy znamenal opuštění své komfortní bezpečné zóny.¹⁸² A třebaže uspořádání chodu venkovských životů řídila, plánovala a kontrolovala vrchnostenská kancelář, vesnická samospráva v čele s rychtářem a svými konšely jakožto zástupcem vrchnosti a tváří venkovské obce v žádné vsi nechyběla.¹⁸³

4.1. Patenty Marie Terezie

Venkované také jakožto převaha populace v českých zemích mohli znamenat příslib důležité pomoci pro vojáka, jenž se dopustil činu dezerce. Dřívější soused, kamarád, člen rodiny, známý nebo dokonce jakýkoliv neznámý dobrodinec mohl sehrát v útěku klíčovou roli, ať už pro dezertéra vykonal sebemenší službu. Drobný peníz, jídlo, ošacení, ukázání cesty nebo dokonce úkryt samotného člověka, to bylo až zásadní pro úspěšný pokus o útěk a začátek nového života mimo armádní službu. Nicméně Marie Terezie a jí vydané patenty se staraly o to, aby k takovým službám mezi venkovany a dezertéry nedocházelo.

Císařovna si totiž velmi dobře uvědomovala, jak podstatnou roli hraje výpomoc zběhům od civilního obyvatelstva, a ve svých nařízeních to okomentovala těmito slovy: ... „že ani odměny vydané v této souvislosti, ani denní příspěvky určené na dopadení zběhů, ani tresty ukládané za spolupráci vyslovené v této souvislosti nebyly s to dosáhnout uvažovaného spásného účelu, ale že ti krivopřísežní zběhové stále nacházejí přízeň obyvatel Naší země, a že dezerce je nejen velmi škodlivá pro naši armádu, ale i pro naši veřejnost, a kterou nejvíce trpí muži.“¹⁸⁴

Patenty dost přísně zakazovaly cokoliv, čím by mohl člověk zběhlému vojákovu prospět. Patenty byly vydány 2. února roku 1750, a jak se přímo v úvodu patentu píše, jedná se o „*různá a různě záluďná nařízení, aby se zvládlo zhoubné zlo dezerce*“. Jak se totiž ukázalo, odměny vydané v této souvislosti nedokázaly zabránit, aby zběhové nenacházeli v obyvatelích české země přítele v nouzi. A proto každý, kdo k dezerci nabádal vojáka, který sám utéct nechtěl a zároveň mu k tomu pomohl ať už radou, povzbuzením či jakýmkoliv jiným činem, nebo taky ten, který poskytl vojákovu zahraniční vojenskou službu pro jinou armádu, půjde na 5 let na

¹⁸² BŮŽEK, V. - KRÁL, P., *Člověk českého raného novověku.*, s. 176.

¹⁸³ Tamtéž, s. 177.

¹⁸⁴ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Patenty, reskripty a jiná nařízení proti zběhům, i.č. 77, sign. D3/1, kart. 26.

nucené práce, a to bez rozdílu pohlaví. Dále obviněného obyvatele z prohřešku výpomoci čekalo narukování. Byl odeslán k výkonu své armádní služby, tedy nahradil sám sebou zběhlého vojáka. Spolu s trestem fyzickým ho čekal i materiální, byl potrestán vysokou pokutou. Dokonce trestu neunikly ani osoby duchovní a šlechtické bez ohledu na to, že by neměly být uznány vinnými z takových přestupků. Takováto společenská vrstva byla povinna za výpomoc zaplatit pokutu. Úřad Marie Terezie si v patentovém listě dokonce vyhrazuje právo uložit těmto skupinám další a i přísnější tresty, dokud nezaplatí určenou pokutu. Trest se však nemusel nutně týkat pouze venkovského obyvatelstva, které dezertérovi pomohlo. Jak ve svých patentech o zadržení dezertérů píše sama Marie Terezie, rok nucených prací si vyslouží: „Muži a ženy, kteří sice neposkytli rozpoznanému pachateli útočiště, ale přestože ho dobře poznali a mohli ho bez nebezpečí zastavit, ho nezadrželi nebo to co nejdříve neoznámili místním úřadům. Kvůli tomuto nepřijatelnému dopuštění by kromě způsobené škody byli posláni na rok do Inntalské pevnosti k provedení pracovní činnosti, i kdyby byli zatčeni s radou a ctí, nebo dokonce jen s radou.“¹⁸⁵ Za nezadržení zběha a neoznámení výskytu místním úřadům tak byli potrestáni též, a císařovna si tak dokázala pojistit velkou škálu možné služby zběhnutým mužům z armády. Pojistila si dokonce i rodinný okruh dezertéra v případě, že by se rozhodl po útěku vyhledat pohodlí svého domova. Zběhové, kteří byli svými příbuznými udáni a předáni úřadům, stihla mnohem mírnější forma trestu. Byli trestáni výhradně plukovním trestem v nejmilostivější možnosti, a tím Marie Terezie nabádala rodinu ke shovívavosti nad svým zběhnutým příbuzným, který se tak vyhne nebezpečí trestu smrti nebo jiného přísného tělesného trestu. „Ti zběhové, kteří byli svými příbuznými udáni a předáni úřadům, budou napříště trestáni výhradně plukovním trestem; v nejmilostivější důvěře, že více výše zmíněných příbuzných mnohem raději zběha vydá a předá tomuto nynějšímu trestu, než aby ho vystavili nebezpečí jinak zaslouženého trestu smrti nebo jiného přísného tělesného trestu, a ponořit se do trestů uložených dezertérům a vězňům.“¹⁸⁶

¹⁸⁵ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Patenty, reskripty a jiná nařízení proti zběhům, i.č. 77, sign. D3/1, kart. 26. (*Dieser Mann- und Weibs-Personen, welche zwar dem erkannten Oeserreuer keinen Aufenthalt gegeben, jedoch, obwohl sie ihn gar wohl erkennen, und ohne Gesahrhatten anhalten können, desselben sich nicht bemächtigt, oder denselben des Orts Vorsteheren nicht so bald möglich angezeigt haben, wegen derley unzulässiger Connivenz, nebst Erse Bung des Schadens, im Fall Unser Ararium nicht von jenen, so mitt Rath und Ehat, oder auch mit Rath allein sich hierinn verdangen, savon indemnisiret wäre, nach vorheriger Stellung aut der Bühne, auf dren Jahr zu Verrichtung des Operis pudet an eine Inntändische Festung geschicket*)

¹⁸⁶ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748–1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26. (*Annebst erklären Wir Uns gnädigst, daß diejenige Flüchtling, welche von ihren Anverwandten angegeben, und der Behörde zugestellet wurden, künftighin pur allein, mit einer Regiments-Straf angesehen werden sollen; In der gnädigsten Zuversicht, daß mehr-besagte Anverwandte viel lieber den Ausreißer zustellen, und ihn dieser leidentlichen Bestrafung zu übergeben, als denselben in die Gefahr der*

Opisy těchto patentů se měly rozesílat klášterům a farnostem, úředníkům a rychtářům a kladl se důraz na povinnost těchto lidí k předčítání nových pravidel venkovským a jiným obyvatelům, vysvětlováním těchto nařízení a varováním před vážností situace. Rychtáři poté chodili po domovech a chtěli po venkovanech potvrzení o pochopení patentů a o tom že byli poučeni o co nejpřísnějším dodržování. „...a příklady z toho se mohou dávat klášterům a farnostem, neméně pak úředníkům na týdenních schůzích nebo takzvaných úředních dnech, jinde však ve dnech, kdy se shromažďuje lid, a skutečně, pokud ne každý týden, pak co nejčastěji, jasně předčítat přítomným poddaným, a nejen jim dát srozumitelně pochopit a zapůsobit, a to jak mužům, tak ženám, mladým i starým, ale také každému vesnickému soudci a donátorovi, nebo majiteli pozemků kopii k jejich potvrzení, veřejně potvrzenou jimi a respektive v jejich domech, aby byli poučeni o tom, že mají co nejpřísněji dodržovat toto naše nejspravedlivější nařízení...“¹⁸⁷ Těmito patenty si tedy venkovské obyvatelstvo dost jasně dokázalo představit to obrovské riziko pouhého setkání se s dezertérem a do jaké míry se jim vyplatí podat tomuto člověku pomocnou ruku.¹⁸⁸

4.2. Výpomoc

Ve vztahu venkovského obyvatele a dezertéra je nutné podotknout, že mnoho civilních osob s vojáky soucítilo, a tak se odmítalo jakkoliv zapojovat do procesů s jejich zadržením. Byli si vědomi množství těch nejtvrděších možných trestů, které potká uprchlé nešťastníky a nechtěli si je zkrátka vzít na svědomí.¹⁸⁹ Naopak jak už říká jeden z mnohých patentů Marie Terezie, venkovské obyvatelstvo bylo, co se dezertérů týče, velice nápomocné: „...Z nejskromnějších zpráv, které jsme od té doby obdrželi od Našich zemských úřadů, jsme zároveň s největší nelibostí zaznamenali, že ani udělené odměny, ani denní příspěvky určené na sbírku pro uprchlíky, ani tresty uložené za součinnost, které se v tomto případě projeví, nemohly

ansonsten zu gewarten habenden wohl verdienten Eodes, oder beschaffenen Dingen nach anderen schweren Leibes-Straf, und sich selbst in die gegen die Verheetere, und Gehülse ausgesetzte Straffen zu stürzen, von selbsten bedacht seyn werden.)

¹⁸⁷ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748–1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26. (... auch denen Klöstern und Pfateum davon Exempla mitgetreiee, niht minder aut de kand von denn Wer schafits-Beamten bey denen wochentlichen Zusammenkunften, oder sogenannten Amts-Tägen, wo selbe eingeführet, anderer Orten aber an jenen Tägen, wo sich das Volk versammet, und zwar, wo nicht wochentlich, doch so oft möglich, denen erscheinenden Unterthanen deutlich vorgelesen, und ihnen so wohl Mann-als Weibs-Personen, jung und alten, hievon nicht allein ein verständlicher Begrif und Eindruck beygebracht, sondern auch einem jeden Dorf-Richter und Schenker, oder Wirt ein Exemplare zu dessen Affigirung zugestellet, von selben an und respectivé in ihren Häusern öffentlich affigiret, mithin sie zu genauester Beobachtung dieser Unserer allgeregtesten Verordnung auf das Schärffeste angewiesen ...)

¹⁸⁸ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748–1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26.

¹⁸⁹ PEŠTA, Jiří. *Dvě písecké popravy vojenských zběhů z let 1777 a 1778*, Prácheňské muzeum Písek, 2018, s. 111.

dosáhnout spásného účelu, který se pod nimi skrývá.“...¹⁹⁰ Obyvatelstvo, a i úřady byly vždy panovníky vyzývány, aby byly, co se cizinců týče velmi obezřetní a v případě pochybností vše okamžitě hlásily. Například když byl ve vesnici nahlášen dezertér, rozezněly se na vědomí zvony, do okolí se vydala pátrací skupina a sousední vesnice musely být upozorněny před možným zjevením se tohoto člověka.¹⁹¹

Možností pomoci bylo nespočet. Člověk mohl jednak u sebe vojáka nechat přespat, dát mu napít, najíst, zkrátka mu zajistit základní životní potřeby. Obyvatelstvo poskytovalo dezertérům úkryt nebo jim pomáhalo, ať už z principiálních sympatií či ze známosti, sousedských poměrů a příbuzenstva.¹⁹² Nemálo důležité bylo sehnat jiné ošacení, peníze a také například poradit směr další cesty. Jedna z velice nápomocných služeb pro zběhlého vojáka se nabízela možnost schování uniformy a zbraní, aby příslušné úřady nevěděli o stopách dezertéra v okolí. V Litomyšli z 8.10. roku 1785 se nám dochovala zpráva z chrudimského krajského úřadu o možné výpomoci tohoto typu. 5.10.1785 byly v tržním městečku Opatov, které je součástí litomyšlského panství, nalezeny ve stodole jisté Kateřiny Peschlinové kusy oděvu. Jednalo se o bílou plátěnou košili, nákrčník, plátěné kalhoty a tašku, ve které se nacházel roztrhaný kapitulační list z 10. 8. 1783. Díky tomuto důkazu bylo zřejmé, že tato výstroj musela patřit vojákovvi Janu Schmiedovi z pluku Jakoba von Preisacha, a zmiňovaný dezertér to zde musel zanechat při útěku. Po Janu Schmiedovi začalo pátrání, ale další zprávy o pokračování této pátrací akce se nedochovaly. Pro tuto kapitolu je však důležitá informace, že pomoci se zběhnutým vojákům skutečně dostávalo.¹⁹³ Další dochovanou zprávou s podtextem výpomoci je například žádost krajského úřadu Chrudim z 16. 4. 1756, kde úřad žádá Karla Dominika Vejdu, direktora litomyšlského panství, aby potvrdil, že je Josef Karlík z Osíku ve vazbě. Toto se píše u příležitosti Řehoře Lauby z Benátek, který dezertoval a nejspíše našel u Josefa Karlíka útočiště. Při výslechu s dopadeným Řehořem Hrubým z 15. 4. 1756 se dozvídáme, že utekl z regimentu Kajetána Františka Krakowského z Kolowrat, který leží na panství Litomyšl. Je

¹⁹⁰ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Patenty, reskripty a jiná nařízení proti zběhům, i.č. 77, sign. D3/1, kart. 26. (*..., erlassen worden, Wir gleichwohlen aus denen von Unseren Landes=Stellen seithero eingelangten allerunterthänigsten Berichten höchst=misfällig wahrgenommen, daß weder die dabey ausgesetzte Remuneration, noch die für die Aufbringung deren Ausreißern bestimmte Taglien, noch auch die auf die hierinfallis sich geäußerte Connivenz gelegte Straffen vermögend gewesen, den darunter waltenden heilsamen Zweck zu erreichen...*“)

¹⁹¹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 73.

¹⁹² Tamtéž, s. 88.

¹⁹³ SOA HK, AO Zámrsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

mu 35 let, pochází z Benátek a za svůj čin byl prozatím poslán do vazby. Poslední informace o majetku dezertéra je uniforma, kterou Řehoř Lauba nechal právě u Josefa Karlíka z Osíku.¹⁹⁴

Dalším případem je dle zprávy krajského úřadu v Chrudimi ze dne 25. 7. 1782, který píše s rychtářem na vrchní úřad Lanškroun o výsledku týkající se Rosalie Titinové, která je zatčena pro převoz dezertéra. Panu primátorovi se tyhle zprávy doručují s následujícím příkazem: ... *„ihned je vzít do vazby, předat lanškrounskému magistrátu, ale poučit ho o soudním řízení takovýmto způsobem: aby se za tímto účelem obrátil na nejbližší ctěné plukovní velitelství a pod jeho předsednictvím vyšetřil všechny podezřelé vyskytující se v této události, moct je opět co nejpřesněji vyšetřit a po skončení inkvizice posoudit s uvedeným důstojníkem, zda podezřelé osoby mají zůstat ve vazbě nebo mají být propuštěny, což bude řádně předáno magistrátu na základě jeho zákonů...“*¹⁹⁵

Výpomoc mezi zběhlými vojáky rakouské armády a civilním obyvatelstvem se stala pro habsburskou monarchii problematickou záležitostí a patenty narušovaly tyto vztahy, jak nejlépe se jen dalo. Bylo zakázáno obchodovat s dezertéry, jelikož od nich venkované nakupovali uniformy, zbraně a užitečná zavazadla. Výpomoc se mohla také přeměnit na spolupráci výhodnou pro obě strany. V Horních Rakousích se v roce 1785 ukázalo, že dezertéři se dobrovolně vzdávali sedlákům. Před důstojníky se vydávali za zajatce a tím venkované coby hrdinští a správní obyvatelé dostali odměnu. Sedlák se stal vzorným příkladem pro okolní společnost a s dezertérem se podělili o zisk.¹⁹⁶

Máme ovšem i případy výpomoci, kdy o to dotyčný zřejmě vůbec nestál. Tímto příkladem je dochovaný zápis o uprchlém jezdcí, který se dochoval v korespondenci mezi úřady lanškrounského panství a sázavským rychtářem z konce února roku 1759. Celý případ se odehrává kolem jistého Frantze Pitterleho, 21letého mládence narozeného v Zohsee (dnešní Sázava, přibližně 3 km od Lanškrounu), který se dle zápisu z výsledku na panství Lanškroun ze dne 27. 2. 1759 provinil tím, že 2 dny nazpátek, tedy 25. 2. 1759 odkoupil za celkem 40 zlatých koně, postroj a pušku od nejmenovaného vojenského zběha z jezdeckého pluku, a tím mu

¹⁹⁴ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

¹⁹⁵ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255. (...*„und selbe sogleich in Verhaft nehmen, dem Lanškroun Magistrate übergeben zulassen; demselben aber inquisitione dergestaltten zubelehren: daß derselbe hierzu von dem nachst anliegenden Löbliche Regiments Commando ansuchen und unter dessen Vorsitz alle in den actis Vorkommende gravamina, sie mögen wieder den oder seinen Vorkommen genauest inquiriren, und nach Vollbrachten Inquisition mit gedachten Herrn Officier beurtheilen soll; ob die Verfängliche Individua in Verhaft bleiben, oder Entlassen werden sollen, welcher Vermög seiner Gesätze dem Magistrate gewieß an die Hand zugehen wesen wird...“*)

¹⁹⁶ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 88

napomohl k vykonání trestného činu dezerce. Provinění bylo o to horší, že sázavský rychtář a shodou náhod i nevlastní otec Frantze Pitterleho Johann Weiner vydal jasné nařízení o zákazu nakupování zboží jakéhokoliv charakteru, vydaného bezpochyby na základě vydaných patentů Marie Terezie o zákazu výpomocným službám. Voják podnikl dezerci a prodejem koně získal prostředky, aby mohl svůj záměr uskutečnit za získané peníze. Hejtman na panství Lanškroun v oznámení z 28. 2. 1759 popisuje dezerci jako nejen noční můru, ale také jako ztrátu použitelného člověka a ztrátu služebného člověka. A jak stojí v záznamu: *...,Protože žádná neznalost nemůže Pitterleho omluvit, tím spíše, že zde přichází v úvahu výše zmíněný zákaz rychtáře, a pokud by se Pitterle dovolával neznalosti jako své omluvy, nezaslouží si z tohoto důvodu žádnou pozornost, neboť jak bylo použito opatrnosti uzavřít koupi bez vědomí nočního strážmistra, tato opatrnost sama o sobě vylučuje veškerou ochrannou neznalost...“*. Frantz Pitterle koně koupil od trubače 25. 2. i s postrojem za 40 zlatých a poté si ho vyzvedl u Jiřího Janeše. Dle výpovědi měl dezertér na prodej koně dva. František Pitterle tvrdí, že koně odkoupil od jezdce z důvodu, že o jeho dezerci nevěděl a počítal s tím, že s koněm mohl voják udělat cokoli, co on sám chtěl. V dochované korespondenci zapřísahal boha, že kdyby se k němu dostala ona informace o zběhnutí, koně by si nekoupil a vše by řádně nahlásil. 27. 2. Pověření úředníci na panství Lanškroun podnikají další výslech, a to s Matesem Peichlem, 52 let starým ženatým mužem ze Zohsee, který byl obviněn za napomáhání v prodeji koně Františkovi Pitterlemu. Dle výpovědi se nacházel v Třebořově, kde ho nejmenovaný dezertér požádal o doprovod do Žipotína za příslib odměny. V Žipotíně jednal se soudcem, který mu nabídl koně od jednoho sedláka. Mates Peichl za doprovod dostal pouze 7 zlatých. Tvrdí, že o dezerci vůbec nic nevěděl, dezertér prý mluvil pouze o záměru koupit koně. Zároveň po nich při jejich cestování nikdo nechtěl doklady. Toto mohla být stěžejní situace, jelikož při jejich absenci by se na útěk přišlo. Dne 27. 2. se z Lanškrounu provádí výslech se sázavským rychtářem Janem Weinerem. O koupi koně nic nevěděl, svého nevlastního syna se však zastává. Jako příklad je jeho jednoznačná odpověď, že si je jistý, že syn dezertéra v žádném případě nijak nepobízel, jelikož má informace, že voják svého koně nabízel dalším lidem v Sázavě. Přiznává však, že bylo mnohokrát oznámeno, že by nikdo neměl koně kupovat, protože se nemůže vědět, odkud pochází.¹⁹⁷

¹⁹⁷ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéri, i.č. 204, sign. 4, kart. 255. (*...,So nach dem Pitterle keine unwissenheit entschuldigen kann, noch weniger da hier zu der obgedachte Verboth des Richters komet, und wolte auser Pitterle einen unverstand zu seyner entschuldigung anführen, so verdienet diser von darum keine Atention, da man so ein als anderer seith die Vorsicht gebrauchet, den Kauff ohne wißen des Nachtmeisters zu Schlüssen, diese Vorsicht schlüssel von selbst ollen verschützenden unverstand aus...“*)

4.3. Proč nevypomoci dezertérům

Jak jsem již nesčetněkrát zmiňovala, nápomocné obyvatelstvo dezertérům nebylo pro císařovnu správným odrazem společnosti habsburské monarchie, a proto přicházela na svět s patenty a nařízeními o nejrůznějším zamezení této činnosti.

Marie Terezie bezpochyby dokázala sedláky odradit od nabídnutí pomocné ruky možnými tresty. Ve svých patentech zvládla potrestat každého, kdo k dezerci nabádal, kdo vojákově k útěku pomohl byť pouze radou, kdo mu poskytl zahraniční vojenskou službu, nebo kdo nezadržel zběha a neinformoval o výskytu příslušné úřady. Trestem se poté mohlo považovat ledacos a škála byla velmi rozmanitá – od peněžních pokut, přes nucené práce, po utrápené žití s vědomím pověšení vojenského příslušníka rodiny, kterému mohl civilní obyvatel ulehčit trest jeho nahlášením.¹⁹⁸

Takováto nevypomocná povaha však byla na druhou stranu velmi dobře odměňována a v očích vládnoucího rodu se jednalo o ideál poslušného obyvatele. Výše odměn se rovnala výši určených pokut. To tedy znamenalo, že pokud se někdo provinil jakékoliv pomoci zběhnutému vojákově, prakticky vyplatil odměnu svému protikladu, což mohl být jeho soused či kamarád, který si zase zprávu o dezertérovi nenechal jen pro sebe. Celkem až 24 zlatých se člověku dostalo za zběhlého pěšáka či jezdce bez koně. Udavačství zde nebylo žádnou jedinečnou záležitostí a dobrák u sebe ukrývající dezertéra si musel dát velmi dobrý pozor na to, kdo o této skutečnosti ví, a jaká šance je, že se to kdokoliv dozví. Pokud někdo úřadům nahlásil, kdo zběha ukrývá, odměna ve výši dvanácti zlatých ho totiž jistě neminula.¹⁹⁹ A v tuto chvíli nikdo nebral ohledy na společenské postavení. Zběha mohl ukrývat kdokoliv, a sama císařovna to ve svých patentech zahrнула: „*Naproti tomu duchovní a světské úřady, a to i ty, které mají vyšší hodnost, a šlechtické osoby, bez ohledu na to, že by neměly být uznány vinnými z takových přestupků, mají být odsouzeny k pokutě 1 000 zl za každého provinilce, a to kromě dalších přestupků, budou odsouzeny. A vyhrazuji si právo uložit světským duchovním další tresty, v případě potřeby i přísnější.*“²⁰⁰

Lidé měli zběhy odvádět na nejbližší vojenské velitelství. Zde se jim dostalo potvrzení, na jehož základě jim krajský úřad vyplatil příslušnou odměnu, která však neměla vždy pevnou

¹⁹⁸ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26.

¹⁹⁹ ŠVEHELKA, O., *Na okraji vojenské společnosti.*, s. 92.

²⁰⁰ Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26.

částku.²⁰¹ Tuto informaci mimo jiné dokládá i výčet z litomyšlského panství ze dne 26. 5. 1754. Od litomyšlské kontribuční kasy získali Jakub Kostival a Jiří Beba každý celkem 15 zlatých za zadržení 2 dezertérů, a sice Václava Jasana z Lánů a Václava Ryšavého z Cerekvic, kteří utekli z pěšího regimentu Franze Wenzela von Wallis. Tito dezertéři se vrátili zpět do pluku, jak píše vrchní úřad na panství Litomyšl 12. 8. 1754.²⁰²

Další takovýto případ o řečneme až podlosti venkovského obyvatelstva se nám dochoval o 2 dezertérech pluku Dominica de Fabris de Santo – Tomiotti, a sice o Matesu Heningovi z Hassenkasselschenu a Fridrichu Herzingerovi z Frankfurtu nad Mohanem. Dne 18. 6. 1785 opustili les v Osíku, ve kterém tito dva přenocovali. V Osíku si dezertéři zrovna kupovali jídlo na cestu, když je spatřil Jan Gabriel Baur, rodák ze vsi. Ten si zprávu o dvou neznámých vojácích nenechal pro sebe a ohlásil to rychtáři. Spolu s rychtářem Matesem Brachtlem a synem Karla Hanuše Janem šli za dezertéry. Dle zápisu je našli asi 500 kroků směrem k cestě do Poličky. Důležité znamení pro poznání dezertéra jsou chybějící doklady, které právě ani v tomto případě po žádosti rychtáře dva muži předložit nedokázali. Pasy neměli, ale ohlásili svůj plán jít do Litomyšle. Skupina s rychtářem je tam chtěla doprovodit se záminkou stejného plánu cesty, oni však trvali na tom, že půjdou sami. Tak jako tak však byli na panství odvedeni. Vrchní úředník litomyšlského panství informuje 18. 6. 1785 krajské úředníky v Chrudimi o předání dvou dezertérů regimentu Josefa Marii z Colloreda za vyměřenou částku 24 zl. Dezertéři se prý přiznali díky nátlaku vesničanů. Dokument z Litomyšle z 24. 8. 1785, který se o tomto případě též zmiňuje právě odměnou nabádá další venkovské obyvatelstvo k větší aktivitě a většímu ohodnocení za dopadení dezertérů.²⁰³

Poslední mnou zmíněný příklad se rovněž týká litomyšlského panství, které sepisuje dne 17. 1. 1785 zprávu o dezertérovi Jindřichu Peterovi, 23letému katolíkovu z pluku Josefa Marii z Colloreda, který utekl 16. 1. ve třičtvrtě na 3 v noci a mířil směrem ke Strakovu. Zde ho údajně potkal jeden sedlák a ptal se na doklady. Dezertér je však neměl. Muž v době odesílání těchto informací stále nebyl chycený a zřejmě se potuloval v blízkých vesnicích. Mimo jiné je nutné podotknout, že už v žádném pozdějším zápise není řeč o jeho chycení. Dle popisu na sobě měl suknicu s barevnými insigniemi, plášť, kamaše, šátek a šavli. Pěší pluk Josefa Marii z Colloreda v té době nabízel každému, kdo Jindřicha Peteru dopadne, odměnu ve výši 24 zlatých.²⁰⁴

²⁰¹ ŠVEHELKA, O., *Na okraji vojenské společnosti.*, s. 93.

²⁰² SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

²⁰³ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéři a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

²⁰⁴ Tamtéž.

5. Dezertéři a jejich zločiny

Zločin nebyl v období 17. století žádnou mimořádnou a nevšední situací. S těmito činy se člověk potýkal téměř po celé období historie lidské existence a důvody pro spáchání jakéhokoliv špatného a zákonem nepřípustného skutku jsou nespočetné. Krutosti následných trestů v novověké společnosti odpovídaly tomu, o jak těžkém zločinu se bavíme. V možnostech trestů najdeme také tresty spočívající v peněžní újmě a pobytu ve vězení, zvláště běžně se ale prostí lidé 18. století setkávali s tresty, které psychicky postihovaly delikventa na cti, a z toho viditelného hlediska také na těle.²⁰⁵ Ve společnosti zločinecké činnosti často připisujeme určité kategorii obyvatel nazývaném *Lidé na okraji*, a to dezertéři coby vojáci uprchlí od svých náležitých povinností skutečně byli. V této kapitole chci díky probádaným pramenům z velkostatků Lanškroun a Litomyšl poukázat na to, že samotným útekem z pluku zločinctví u zběhlých vojáků zdaleka nekončilo.

Mezi lidmi na okraji společnosti patří až neuvěřitelné množství různých kategorií a entit. Nemůžeme v tomto případě přímo ukazovat prstem, není tak jednoduché skupinu lidí na okraji uchopit jako jednotný celek. Nejedná se o určitou skupinu, která by toto celé dokázala definovat a do které by přesně spadal každý jeden takový člověk. Do této kategorie počítáme například kata a celou jeho rodinu i s pomocníky. Vykonával práci nečestnou a nebyla mu tak povolena naprosto základní práva 17. století, jako je sezení v kostele, možnost podat druhému ruku, či nákup surovin u libovolných obchodníků. Další možnou skupinou jsou žebráci, kteří mohli se svojí existencí počítat pouze na bázi almužen od ostatních obyvatel. Pozoruhodnou kategorií dokážou být i kočovní rybníkáři nevalně proslulí svou zločineckou činností hlavně ve středověkém světě, a takto můžeme ještě nějakou dobu s prezentací lidí na okraji pokračovat.²⁰⁶ Můžeme si ale povšimnout jistých informací, které se dají vypořádat téměř na všech kategoriích této oddělené společnosti. Charakteristiky jednotných zástupců této kategorie nám tak pomáhají s jasnější definicí, kdo do skupiny lidí na okraji patří. S jistotou se jedná o osoby především ekonomicky závislé, nemající řád, jedná se o společnost velmi nestabilní, často bez stálého zaměstnání. U mnohých případů můžeme pozorovat jisté tendence k přesunům, což bylo pro stabilní a usazenou společnost střední a nižší třídy obyvatel novověkého světa něco

²⁰⁵ DÜLMEN, Richard van. *Divadlo hrůzy: soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. V Praze: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-44-4. s. 74.

²⁰⁶ Problematice lidí na okraji se věnují knihy, jako např.: RHEINHEIMER, Martin a MAREK, Vladimír. *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450-1850*. Kulturní historie. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-579-8 či ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennost v raném novověku*. Každodenní život, sv. 41. Praha: Argo, 2008. ISBN 978-80-257-0049-5.

naprosto nestandardního.²⁰⁷ Přece jenom je nutné podotknout, že novověká společnost se označovala pojmem „usedlá“, čímž člověk dával najevo své členství v konkrétním městě či vesnici, nebo alespoň podléhal autoritě v domově svého hospodáře, který se za člověka usedlého považoval.²⁰⁸ Už jen zde si po krátkém představení lidí na okraji můžeme povšimnout jistých podobností s v této práci mnou popsány dezertéry.

5.1. Trest

Také sklony ke zločinům byly lidem na okraji v jistých případech dosti známé. V novověkém světě se však stále potkáváme s faktem, že spravedlivého a dalo by se říci jakéhokoliv trestu se dočkal pouze jen zlomek zločinů. Jedním z důvodů, na který bych chtěla poukázat je, že zde stále nebyla k dispozici pořádná policejní služba. Nejjednodušší tak bylo pro úřad a celkovou legislativu nachytat zločince přímo při činu.²⁰⁹ My už víme, že za zločin dezerce čekala dopadeného vojáka smrt, nicméně v květnu 1749 se pro tuto kategorii lidí zásadně zmínil způsob jejich trestu. Zatímco do této doby je nevyhnutelně čekala šibenice či zastřelení, pro mnou sledované období byli trestáni nucenými pracemi.²¹⁰ Přece jenom bylo považováno za nevhodné uložit rozsudek smrti po prvním pokusu o útěk. Faktory jako nízký věk, poměry v pluku nebo dokonce opilost mohly jistě trest zmírnit.²¹¹ Pokud se vojenský zběh nechal od 1. srpna 1750 zatknout bez odporu a nikoho neusmrtil, odpykával si desetileté nucené práce v uherských pevnostních městech Temešvár a Petrovaradín. Pokud by se však svými činy v době útěku stal pro armádu nehodným a prostým vojenských privilegií a svobod, byl zběh předán svému anebo nejbližšímu pluku, a tam se dočkal popravy.²¹² Chrudim v zástupu svých osob v tomto případě píše 28. 7. 1797 litomyšlskému úřadu o uprchlém dezertérovi Jakubu Bohatému, rodáku z Trstěnic. Zde se právě píše o osudu, který pro dezertéra příslušný úřad přichystal: „...*Litomyšlská kanceláři! Podle vrchnostenského rozkazu je nařizeno dezertéra Jakuba Bohatého, rodáka z Trstěnic od 4. praporu, v případě nálezu zastavit, předat nejbližšímu vojsku, zahrnout jeho majetek pro vojenskou kasu a úspěch co nejdříve ohlásit...*“²¹³ Ovšem je třeba podotknout, že z komunikace mezi úřady nevyplývá jasný konec onoho dezertéra, a že

²⁰⁷ BŮŽEK, V. - KRÁL, P., *Člověk českého raného novověku.*, s. 190.

²⁰⁸ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda: neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století.* Každodenní život. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-917-3. s. 16.

²⁰⁹ DÜLMEN, R., *Divadlo hrůzy.*, s. 12.

²¹⁰ ŠVEHELKA, O., *Na okraji vojenské společnosti.*, s. 82.

²¹¹ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 105.

²¹² ŠVEHELKA, O., *Na okraji vojenské společnosti.*, s. 83.

²¹³ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéri a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437. (...*„Litomyšl amt! Gemäs einer hohen Gubmissir wird derselben aufgetragen, den von 4. bataillon meinendig gewordenen aus dem Ort Střenitz aber gebürtigen Deserteur Jakub Bohatý im Betrettungsfälle anzuhalten, dem nächstem Militär zu übergeben, sein etwanges Vermögen pro Cerario Militare einzubeziehen, und von dem Erfolg ehest den Bericht anher zu erstatten...*“)

konečný trest pro zběhnutého vojáka nemusel vypadat přesně tak, jak uvádí správa velkostatku, či jak se píše v dobovém trestním právu. V tomto ohledu nám prameny z velkostatků nestačí, a pro podrobnější bádání konečných osudů zběhnutých vojáků by bylo třeba nahlédnout do komunikace královského krajského úřadu v Chrudimi s vyššími správními orgány.

Z příruček vojenského trestního práva let 1772, 1782 a 1784 plyne nařízení o popravení pouze těch zběhů, kteří byli dopadeni vojenskými orgány.²¹⁴ Jsou však hlášeny případy, kdy vojáci úmyslně spáchali vraždu jen proto, aby si vynutili vlastní popravu.²¹⁵ To se pak u každé popravy musel účastnit plukovní auditor, který dohlížel na celou soudní akci a vykonání trestu. Popravu řídil major anebo nejstarší hejtman, dalšími aktéry byli dva poručíci, deset desátníků a prostých pěších vojáků. Další útvar o 25 mužích vedl zběhlého vojáka odsouzeného k smrti na jeho poslední cestě k popravišti, kdy neměla hrát žádná hudba a bylo také nařízeno, aby tempo chůze bylo velmi pomalé.²¹⁶ Při popravě způsobem zastřelením se tímto aktem zabývalo šest svobodníků nebo prostých vojáků. Tito vojáci si před popravou museli svoji zbraň řádně zkontrolovat pro jistotu, že jim jejich puška jakožto popravčí nástroj v době konání neselže. Po přečtení rozsudku dezertérovi musel delikvent vybrat svého kolegu, který mu následně zavázal oči. *„Na majorovo znamení dané kordem pak z nastoupeného útvaru vystoupilo šest mužů určených k provedení popravy. Tři z nich, kteří měli střílet nejdříve, se v klidu připravovali a poté se zdviženou zbraní postoupili až na čtyři kroky před delikventa, ostatní tři zůstali stát za nimi ve vzdálenosti tří kroků se zbraní na rameni. Jakmile major stojící stranou pozdvihl kord do výše, první tři přiložili zbraně k líci a zamířili. Prostřední cílil na hlavu, ostatní dva na hrud'. Na majorův povel (úder kordem do holínky) všichni tři současně vypálili.“*²¹⁷ Ti tři, kteří se ke střelbě nedostali, měli na povel kontrolu smrti daného delikventa. V případě nezdaru popravy se museli totiž dalšími ranami postarat o exekuční dokončení. Po popravě se účastníci této pochmurné události za nebožtíka pomodlili a poté se za hudebního doprovodu odebrali na místo, kde major vedl krátký přednes obsahující varování všem ostatním vojákům před ohavným trestným činem dezerce, a apeloval na své mužstvo, aby si vzali z popraveného dezertéra odstrašující příklad.²¹⁸

Podobné vypořádání se s dezertéry a jinými dalšími vojenskými problémy řešila například v Prusku od roku 1744 dvorská válečná rada, která byla zodpovědná za všechny tyto

²¹⁴ PEŠTA, J. *Dvě písecké popravy*. s. 111.

²¹⁵ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 101.

²¹⁶ PEŠTA, J. *Dvě písecké popravy*. s. 117-118.

²¹⁷ Tamtéž, s. 118.

²¹⁸ Tamtéž, s. 118.

případy. Vojáky pak čekala smrt, nebo tělesný trest nebo trest snížení cti. Soudní válečná rada doporučila rozsudek nejvyššímu soudu díky znaleckému posudku a také dohlížela nad provedením rozhodnutí. Velitel byl odpovědný za veškeré plukovní tresty, ale míra trestu tedy nebyla určována ním, ale před vykonáváním rozsudku se musel hlásit dvorní válečné radě.²¹⁹

Vezmeme-li v potaz tento fakt fyzického násilí, neměli bychom přehlížet ani nespočet sebevražd v rámci všeobecného vojenského prostředí. Sebevražda se pro vojáka i dezertéra jevila jako jistá možnost východiska z daných problémů, životní situace a psychického konečného odpočinku. Dle kapitoly od Michala Sikory se ohledně tohoto konečného řešení nátlaku, k možnostem utnutí svého vlastního života jakožto k sebevraždám docházelo údajně daleko častěji v armádě, než mezi civilisty.²²⁰

Dezertéři jako ucelená skupina lidí se svou charakteristikou tedy nijak zvláště nevybočovala z řady kategorie lidí na okraji. Víme, že se jedná o skupinu ekonomicky nestabilní. Svým útekem právě přišli o svou pravidelně vyplácenou mzdu činící pět krejcarů denně, a stejně tak o denní příděl chleba, na který by měli v případě zůstání ve službě nárok.²²¹ Jsou to lidé bez svého daného místa zdržování, při útěku voják nemohl zůstat dlouho na jednom místě kvůli riziku dopadení. A co se zločinu týče, dezertéři jsou skupinou vykonávající trestní činnost už jenom svým začátkem začlenění se do této kategorie, tedy útekem z armády habsburské monarchie. A stejně jako u kata nepovedená poprava, u tuláků krádeže, či u rybníkářů výtržnosti, i dezertéra stihl trest. A jak píše Matthias van Rossum: „*Dezertéři jsou z definice porušením zákonné nebo morální povinnosti. Jejich útek je proto vždy aktem vážné neposlušnosti.*“²²²

5.2. Krádeže

Jedním z velice častých přečinů vojenských uprchlíků je bezesporu krádež. Dezertér si na svůj útek potřeboval beze všeho obstarat nemalý obnos peněz ať už na cestu, odměňování nápomocných venkovanů, ošacení či stravy. Hlavně jídlo bylo to podstatné, kvůli čemu se právě tato skupina lidí nebála krást.

Jeden z takovýchto případů byl například zadržený dezertér Anton Bajer z Chmelíku, o jehož zadržení byl obeslán krajský úřad Chrudim 13. července 1779. Onen uprchlý voják byl chycený právě díky potřebě splynutí s davem. Každý voják se musel po svém útěku zbavit své

²¹⁹ REDER, A., *Ohne einige Begnaedigung.*, s. 171.

²²⁰ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure.* s. 101.

²²¹ ŠVEHELKA, Ondřej. *Vojenští zběhové v době osvícenského absolutismu ve světle dokumentů Českého gubernia a dalších pramenů.* Diplomová práce. FF Univerzita Karlova. Praha 2017. s. 49.

²²² ROSSUM, M. - KAMP, J. *Desertion in the early modern world.*, s. 32.

uniformy a najít si nové ošacení. Anton Bajer se 9. července 1779 rozhodl dle úředního záznamu direktora Václava Josefa Svobody v Koclířově na litomyšlském panství spáchat loupež spočívající v ukradení jakéhosi plátna, které následně prodal, a starého oděvu. Tato událost se mu tedy stala osudnou. Po výslechu se ukradené věci po dezertérech schraňovaly na příslušném panství, a odtud se zasílali zpět svým majitelům.²²³

5.3. Vraždy

Co se kriminálních skutků u dezertérů týče, z dochovaných výpovědí svědků z obce Nepomuk se dozvídáme fakt, že krádeže jídla a ošacení či prodávání vlastního oděvu nebo koní nebyl zdaleka ten největší a nejtěžší hřích, jakého se tato skupina lidí dokázala dopustit. Zběhnutý voják měl jistě nevelké a nejasné vyhlídky na svou budoucnost, a tak se ve zvláštních a ojedinělých případech nebál i ublížit. Jak jsem již psala výše, jsou i případy úmyslného zabití z důvodu touhy po své vlastní popravě.²²⁴ Jako příklad násilného ublížení na zdraví naopak v souvislosti se strachem o svůj vlastní život a bezpečí nám může sloužit několik korespondencí a zpráv o tzv. incidentu s dezertéry u Nepomuku.²²⁵

Celá korespondence nám začíná dnem 26. října 1796, kdy úřad Chrudim píše na tehdejší panství Lanškroun, aby místní úřady informoval, v jakém stavu se dle nejmenovaného doktora nachází Anton Haußler po incidentu s dezertéry u Nepomuku. Krajský úřad v tomto dopisu upozorňuje v případě Hauslera místní vrchnostenské orgány, že: „...*pokud zemře na následky svých zranění, musí být jeho smrt doprovázena nezbytným zaopatřením jeho ženy a dětí...*“ Důvod zaopatření je, že důvod těžké újmy na zdraví byl způsoben neoprávněným zběhnutím z vojska. O den později, tedy 27. října, krajský úřad Chrudim píše na panství Lanškroun, že na základě nejvyššího dvorského dekretu ze dne 9. tohoto měsíce, tedy října, jeho Veličenstvo přiznává čtyřem lanškrounským poddaným, kteří byli při útěku dezertérů místního nejmenovaného pluku poranění, odměnu ve výši 52 zlatých a 30 krejcarů. Odměna se týká Antona Hauslera, který jakožto nejvíce zraněný obdrží 22 zlatých a 30 krejcarů. Joseph Marrsch má jako odškodnění za incident 12 zlatých a Johann Benesch dostává též odměnu ve stejné částce. Posledním raněným je zde Martin Schiller, který je za svá zranění vyplacen 6 zlatými.

Následuje zpráva od opět nejmenovaného doktora z lichtenštejnského panství Lanškroun, který dne 1. srpna 1796 sepisuje zranění 4 mužů, která byla způsobena právě prchajícími vojáky. Antona Hauslera z OberJohnsdorftu (dnešní Horní Třešňovec) celá paže

²²³ SOA HK, AO Zámorsk, VS Litomyšl, Desertéri a odměny., i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

²²⁴ BRÖCKLING, U. - SIKORA, M. *Armeen und ihre Deserteure*. s. 101.

²²⁵ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéri, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

byla dle doktorových slov: ... „*nejen zcela rozdrvena a postřelena, ale také obdržel na 5 ran probodnutím bajonety, z nichž některé byly asi 3 až 4 palce dlouhé a hluboké. Mnoho cév bylo poraněno a zraněný ztratil velké množství krve.*“²²⁶ Josef Maresch z obce Nepomuk, 32 let, obdržel střelnou ránu do stehna a do zápěstí pravé ruky, pod kůží zůstalo trčet nasekané olovo, které musel níže podepsaný doktor rozhodnutím vyříznout. Johann Benesch z OberJohnsdorff, 24 let, dostal střelnou ránu do střední části lýtkového svalu levé nohy. Martin Schiller z Nepomuk obdržel střelnou ránu do pravého předloktí.

Dále probíhal výslech svědků tohoto incidentu. Wencel Janiš, 57letý sedlák z OberJohnsdorffu byl i s raněnými muži a pár dalšími v lese pro dřevo. Zde narazili na 3 vojáky. Dle Janíše se jich zeptali, kde mají pasy, ale protože nemluvili česky, nerozuměli jim. Jeden z nich držel pušku s bajonetem proti nim. Wencel Janiš se jich ptal, proč na ně muž míří, když jim s ostatními nic nedělají. Pouze po nich žádají propustku, což jak jsem psala v kapitole o venkovském soužití, bylo zcela normální. Lovec, který patřil do skupinky mužů, Wenclovi řekl, aby odpřáhl koně a jel do OberJohnsdorffu pro další lidi. Když se s ostatními lidmi vrátil, dezertéři už byli pryč. V době incidentu tedy nebyl přítomen. Josef Maluch patřil k mužům přivolaným Wenclem Janíšem do lesa. Dle jeho výpovědi běželo na pomoc kolem 20ti mužů. Zeptal se se jich, kdo jsou a kam jdou. Dle jeho výpovědi polsky odpověděli, že jsou dezertéři a chtějí utéct. Křičeli, že se mají držet dál, jinak budou střílet. Jak to probíhalo dále se můžeme domnívat pouze z již zmiňovaných zpráv o poraněných mužích. O konci nejmenovaných dezertérů se bohužel již žádné další informace nedochovaly, nicméně tato událost zcela přesvědčivě slouží jako doklad o dalších zvlášť těžkých zločinech této společenské skupiny.²²⁷

²²⁶ SOA HK, AO Zámorsk, VS Lanškroun, Desertéři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255. (*..., diesen ist das ganze leite Ober arm bein, nicht allein durch den Schuß, und das gehalte bley genzlich zerschnietert, und gebrochen, sondern auch gegen 5 mit Bajonete gestochene Würden, wo einige gegen 3 bis 4 Zoll lang und tirff sind gemacht worden, so das unterzeichneter, an dessen Aufkommen ziemlicher Massen zeifelt, besonders da vielle, so wohl Schlag – als auch Bluth adern Gefesse verletzt worden, und der Verwundete sehr viell Bluth verlohren hat... “*)

²²⁷ Tamtéž. (*., ...sollte er jedoch an seinen Wunder sterben, so muß desen Toderfall weg einer nötigen Provision für sein Weib und Kinder anher auch angezeugt worden... “*)

Závěr

Na závěr této mé práce bych chtěla shrnout do několika odstavců to důležité, co o dezertérech a problematice útěku z armády v druhé polovině 18. století vyšlo najevo.

Dezerce v mnou sledovaném období napříč habsburskou monarchií byla naprosto běžná záležitost s největším ohniskem v základní sféře armády, tedy mezi pěšími vojáky. Dezerce vojáků byla v 18. století opravdu tak klasickým trestním činem, že si na to jednoduše řečeno armáda a celá monarchie musely zvyknout. Nejedná se však o dobový trend, dezerce je zde již od počátku armád, rozvoj a dynamičnost této problematiky zde však dozajisté ovlivnila reformační vlna pro 18. století naprosto typická, a to vlna osvěcenského absolutismu. Toto myšlení donucovalo panovníky napříč Evropou k razantním změnám své správy a armády obecně. Marie Terezie jakožto vzorný příklad osvěcenské panovnice do velké míry pozměnila armádu, která pak dokázala mnohem lépe plnit příkazy a cíle habsburské politiky. Osvěcenský absolutismus zařídil, že armáda se stala nepostradatelným nástrojem pro státní moc, je třeba si ale uvědomit, že moc neznamená upevnění morálních hodnot bojujících mužů. Armáda svou důležitostí zcela zastínila fakt, že přes její enormní potřeby financí také vyžadovala téměř nekonečný přísun lidského zdroje. Rekrutování vojáků díky faktorům krátkého času a nedostatku peněz dělalo císařskou armádu nekvalitní, a plnou zástupců nežádoucích skupin společnosti. Nemluvě o adaptaci pruského rekrutování, kdy odvedenci zcela nesouhlasili se svou účastí na válečných taženích a celé toto snažení o moc akorát zvyšovalo nárůst neoprávněného opouštění armády a záměrných sebepoškozování se pro nucený odstup.

Dezertéři s sebou dokázali strhnout i další příslušníky svých kompanií, uměli skvěle využít zahraničních operací a na tom způsobenou neznalost terénu svých budoucích pronásledovatelů, přesouvali se z jedné armády do druhé kvůli nově získaným penězům a bezpečí před žalářem, dokázali splynout s davem civilního obyvatelstva skrze nejrůznější převleky a prodejem, lstivostí, paděláním dokladů, krádežemi a pomocí osob mimo vojenskou službu si s trochou štěstí dokázali zařídit zcela nový život mimo službu armádě habsburské monarchie.

V Litomyšli a Lanškrounu se dezertéři dopadávali z okolních vesnic, přičemž správy o nich jsou kolikrát strohé a zcela nedostačující. Pokud vezmeme v potaz teorii o tom, že zachovalé správy mezi jednotlivými úřady se dochovaly celé v rámci případů, o dezertérech nám to vypovídá opravdu minimum. Úřady se nijak zvlášť nezabývaly osobou jako takovou, dokud nepřišel příkaz z královského úřadu v Chrudimi o zabavení majetku. Pramenná

základna, byť se může jevit jako nedostatečná, naopak s přehlédnutím absence podrobnějších informací poukazuje svou bohatostí zápisů na to, jak všední útky z armády byly, a jak málo stačilo postupů v komunikaci mezi úřady při spravování soudního řízení, či jak málo stačilo k četnosti výpomoci obyvatelstva na dezertérovo lapení. I proto zde zapisuji jen nepatrný zlomek případů. Má práce obsahuje vše, co o dezertérech můžeme z komunikace mezi jednotlivými panstvími zjistit. Tyto až modelové situace ale zapisuji pouze jednou, jedním ukázkovým, mnou vybraným případem z tuctu dalších.

Z pramenů z velkostatků se dozvídáme reálnou komunikaci s úřady, poznáváme tresty za čin dezerce, můžeme si udělat obraz o přibližném množství možností útěku vojáka, ale nedovedeme se dostat za hranice předání dezertéra vyšším úřadům. V moment, kdy se dezertér polapí, vyplatí se odměna a uprchlíka čeká další možný trest, je zde velmi malé množství korespondence o tom, zda se dezertér dostal do vězení, do pracovního tábora, či jestli se vrátil zpět do služeb pro vojenský pluk. Vyplývá nám z toho fakt, že úřady českých velkostatků se o dezertéry zajímaly jen a pouze z důvodu možného výskytu v nedalekém okolí. Po vyhlášení pátrání, příslibování peněžních odměn a vystavování příkazů o zadržení a zabavení majetku, pro tyto úřady celá událost končí. Po dopadení dezertéra a zbavením tak svého území nově nastávajícího člověka na okraji společnosti velkostatky okamžitě ukončily komunikaci s krajským úřadem a v dalších krocích se tak tato panství nijak nezapojují.

Prameny a k tomu další dostupné informace z literatury nám ale také ukazují zcela přesný model vztahu dezertéra s civilním obyvatelstvem. Venkované a sedláci častokrát projevovali velký nesouhlas ke správě armády a svou dobrosrdečnost pomocí zběhnutých vojáků, a to mnoha způsoby. Je třeba v tomto případě podotknout, že ne všechny zachované spisy o zadrženém civilistovi, který pomáhal dezertérovi, píší o možném příbuzenském vztahu či o bližší známosti. Lidé pomáhali i úplným cizincům prostřednictvím malé rady, kouskem jídla, nebo i velkým skutkem, jako je poskytnutí náhradního oblečení místo uniformy, schování zbraní či přímo onoho zběhnutého vojáka. Finanční odměna je však lákavá záležitost, a hrozící trest za nedovolené pomáhání těmto lidem ještě větší, a tak se i mezi civilním obyvatelstvem našli tací, kteří se chopili jakékoliv příležitosti pro lapení dezertérů a přivedením jich příslušným úřadům. Kolikrát to však nebylo ani třeba, díky generálním pardonům vydávaným Marií Terezií se dezertéři pod vidinou osvobození se od hrozícího trestu přihlašovali dobrovolně sami. Tyto pardony pokládám za ukázkovou prezentaci převratného osvícenského myšlení, kdy stále dokola vydávané patenty a nařízení o dopadení dezertérů čas od času panovnice doplnila jistou motivací pro návrat zpět ke službě. V konečné fázi to přineslo pozitivní následky pro obě

strany. Dezertér, který si svůj čin mohl rozmyslet, možná okamžitě po svém učinění a následně litoval své volby se vrátil zpět ke službě bez trestního postihu, a nemusel se tak strachovat o svůj život, přežívat v lesích bez možnosti jídla a pití a bát se ukázat na veřejnosti pod nátlakem dopadení. Císařovna naopak získala zpět lidskou sílu do své armády, která svou velikostí zajišťovala stabilitu celé monarchie.

V případě, že dezertér trval na svém útěku, stal se tak zástupcem lidí, kteří stáli na okraji společnosti. Lidé na okraji se ve středověku a novověku vyznačovali specifickými prvky, které nám popisují právě i zběhlé vojáky. A z tohoto důvodu se zastávám názoru, že se ve studiích o této společenské třídě chybně neobjevuje dezertérské zastoupení. Stejně jako žebráci nemají dezertéři co jíst, podobně jako kočovníci a pastevci se ani zběhlý voják neusazuje na jednom místě, spolu s katem se neodvažují chodit mezi ostatní obyvatelstvo žít společenský život, a stejně jako zločinci se dezertéři v dobách největší nouze dopouštějí krádeží, a nebojí se u toho ublížit nevinným lidem.

Celá tato práce měla poukázat na dezertéra jakožto na člověka na okraji společnosti a dostat ho trochu více do světla pozornosti. Ukazují zde zrod trestného činu od úplného počátku, tedy v podobě pouhé myšlenky, která se dokáže projevit již od počátku nastolené služby vojáka habsburské monarchie ve druhé polovině 18. století, po jeho uskutečnění. Postoj habsburské monarchie k uprchnutým vojákům podporují dohledanými patenty císařovny, která se zhoubné zlo dezerce snažila vymýtit, ať už tresty, či pomocnou rukou, a na oplátku přislíbenou službou. Problematiku dezerce opírám hlavně o mnou dva vybrané velkostatky Litomyšl a Lanškroun, na kterých ukazují reálné soudní případy a jak v praxi vypadalo pátrání, odměňování a celková správa dezerční činnosti v rukou panství.

Výzkum dezertérů rozhodně má co nabídnout, ačkoliv nám některé dochované prameny neprozrazují tolik, kolik bychom chtěli. Nejen v Čechách jsme pouze na začátku bádání o této skupině lidí na okraji a jsem přesvědčená o tom, že o vojenských zběžích se brzy začnou psát samostatné knihy, nejen drobné kapitoly a zmínky ve velkých shrnutích vojenských dějin napříč celou monarchií.

Použité prameny a literatura

Nevydané prameny

Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Patenty, reskripty a jiná nařízení proti zběhům, i.č. 77, sign. D3/1, kart. 26.

Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Udílení odměn za dopadení zběhů, i.č. 77, sign. D3/2, kart. 26.

Národní archiv, České gubernium, díl VII. – Militare, 1748 – 1835, Vydání generálního pardonu pro sběhy, i.č. 76, sign. D2, kart. 25.

Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámorsk, Velkostatek Lanškroun, Desertěři, i.č. 204, sign. 4, kart. 255.

Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, Desertěři a odměny za jejich udání 1754-1820, i.č. 16099, sign. 4/8, kart. 437.

Vydané prameny

CIBULKOVÁ, V. Velkostatek Lanškroun 1531 – 1951, Inventář – *Úvod*. Zámorsk 1963, s. 1-4.

CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTOTAL, František edd., Tereziánský katastr český, Rustikál (kraje A – CH), svazek 1. Archivní správa ministerstva vnitra, Praha, 1964.

BURDOVÁ, Pavla – CULKOVÁ, Dagmar – ČÁŇOVÁ, Eliška – LIŠKOVÁ, Marie – RAJTOTAL, František edd., Tereziánský katastr český, Dominikál, svazek 3. Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, Praha, 1970.

SKŘIVÁNEK, Milan. Inventář - *Úvod panství*, In: Velkostatek Litomyšl. Zámorsk, 1984. s. 1-6.

Literatura

BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel (ed.). *Člověk českého raného novověku. Každodenní život*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3.

BRÖCKLING, Ulrich a SIKORA, Michael. *Armeen und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998. ISBN 3525013655.

ČERNÝ, Václav. *Odvod branců, délka vojenské služby a návrat vysloužilců do venkovské společnosti: panství Protivín 1780–1830*. In: Jitka Balcarová - Eduard Kubů - Jiří Šouša (edd.). *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*. Národní zemědělské muzeum, s.p.o.: Praha, 2017, s. 21–35.

DICKSON, Peter. *Finance and Government Under Maria Theresia, 1740-1780: Society and government*. Clarendon Press, 1987.

DUFFY, Christopher. *The army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*. New York: Hippocrene Books, 1977. ISBN 0882544276.

DUFFY, Christopher. *The military experience in the age of reason*. Ware, Hertfordshire [England]: Wordsworth Editions, 1998.

DÜLMEN, Richard van. *Divadlo hrůzy: soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. V Praze: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-44-4.

GRULICH, Josef - ČERNÝ, Václav, *Venkované a služba v armádě na přelomu 18. a 19. století. Panství Protivín a Třeboň, 1775–1830*, Historická demografie 46, 2022, s. 1–45.

GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. Monographia historica. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7394-091-1.

HIML, Pavel. *Zrození vagabunda: neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Každodenní život. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-917-3.

HOCHEDLINGER, Michael. *Austria's wars of emergence: war, state and society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*. Modern wars in perspective. London: Longman, 2003. ISBN 0-582-29084-8.

HOCHEDLINGER, Michael; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas (ed.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Wien: Böhlau Verlag, 2019. ISBN 978-3-205-20766-5.

IBY, Elfriede; MUTSCHLECHNER, Martin; TELESKO, Werner a VOCELKA, Karl (ed.). *Maria Theresia 1717-1780: Strategin, Mutter, Reformerin*. I. Auflage. Wien: Amalthea Signum, [2017]. ISBN 978-3-99050-075-0.

KLUČINA, Petr. *Vojenské dějiny Československa II*. Praha: Naše vojsko, 1989. ISBN 80-206-0056-6.

KOLDINSKÁ, Marie a ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-953-9.

KROLL, Stefan. *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung: Lebenswelten und Kultur in der kursächsischen Armee, 1728-1796*. Paderborn: Schöningh, 2006. ISBN 9783506729224.

MICHNA, Pavel: *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války I*. Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 55, č. 3, 2003, s. 264-275.

MICHNA, Pavel: *Dezertéři, špióni a diverzanti v olomoucké pevnosti za sedmileté války II*. Vlastivědný věstník moravský: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 55, č. 3, 2003, s. 369-387.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 7. díl, Dánsko - Dřevec. Praha: vl. nákladem, 1893.

PEŠTA, Jiří. *Dvě písecké popravy vojenských zběhů z let 1777 a 1778*. Prácheňské muzeum Písek, 2018.

PETRÁŇ, Josef. *Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70.-90. letech 18. stol.* Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0061-5.

REDER, Andreas. *Ohne einige Begnaedigung auffgehencket... ? : Deserteure im Hochstift Bamberg (1750-1795)/ *1987-**. - Enthalten in: Bericht / Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums, Bd. 150 (2014), s.167-193.

ROSSUM, Matthias van a KAMP, Jeannette. *Desertion in the early modern world: a comparative history*. New York: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing, 2016.

SCHUH, Bernadette. *Geschichte der Desertion in Österreich*. Disertační práce. Vídeň 2006.

SIGLOVÁ, Tereza. *Úvěr a zadlužení obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-113-1.

ŠVEHELKA, Ondřej: *Na okraji vojenské společnosti Vojenští invalidé, zběhové a delikventi v císařsko-královské armádě za sedmileté války*. Disertační práce. FF Univerzita Karlova. Praha 2013.

ŠVEHELKA, Ondřej. *Vojenští zběhové v době osvícenského absolutismu ve světle dokumentů Českého gubernia a dalších pramenů*. Diplomová práce. FF Univerzita Karlova. Praha 2017.

TINKOVÁ, Daniela. *Osvícenství v českých zemích. I., Formování moderního státu (1740-1792)*. Česká historie., sv. 40. Praha: NLN, 2022. ISBN 978-80-7422-852-0.

WREDE, Alfons. *Geschichte der k. und k. Wehrmacht: die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. Wien: Seidel, 1905.